NYÍREGYHÁZA

ÉS

TANYÁINAK TELEPÜLÉSE

IRTA

SIMKÓ GYULA

KOLOZSVÁR
STIEF JENŐ ÉS TÁRSA PAPIROSÁRUHÁZÁNAK KÖNYVSAJTÓJA
1909.

NYÍREGYHÁZA

ÉS

TANYÁINAK TELEPÜLÉSE

IRTA

SIMKÓ GYULA

KOLOZSVÁR

STIEF JENŐ ÉS TÁRSA PAPIROSÁRUHÁZÁNAK KÖNYVSAJTÓJA

1909.

Általános földrajzi leírás.

Területünk egész terjedelmében (50,000 kat. hold) a Nyírség északnyugati részére esik. A város maga a nagyterjedelmű határnak keleti végében épült fel, ami azt a sajátosságot adta meg neki, hogy keletre már 6—7 kilométernyi távolságban új községeket érünk el, míg nyugatra 15—16 km. távolságban is még mindig Nyíregyháza határán belől vagyunk.

Bár az orografiai viszonyok egyáltalában nem teszik indokolttá területünknek a nép között már régóta szokásos és a közigazgatásban is használt felosztását, de az általános tájékozódás céljából legcélszerűbb e felosztást megtartanunk.

E felosztás szerint a várostól keletre az Örökös-földek vannak, nyugatra közvetlen a város alatt az Alsó- és Felső-pázsit (még most is ily néven, bár ma már majdnem az egészet felszántották.) Ettől nyugatra a Nagy- és Kis-Cserkesz puszta, ahol a legtipikusabb tanyák fejlődtek ki. A Cserkesz-pusztától északra a Dessewffy grófok uradalmához tartozó Királytelek (közigazgatásilag Nyíregyházához tartozik), délre pedig a Sima-puszta terül el.

Mint a Nyírségen általában, úgy területünkön is leginkább homokos, agyagos és székes talajnemeket találunk, azonban tipikus felépítésűnek csak a homokos talajt mondhatjuk számtalan változatban.

A sok homokféleségek közt legfontosabb területünkön a futóhomok, amely nem más, mint a levantei és diluviális törmelékkúpok homokanyaga; ebből keletkezett, még pedig úgy, hogy a szél kifújta belőle a finomabb agyagrészecskéket, lehordván azt (a törmelékkúpokról) az Alföld mélyebb

részeire, míg a durvább anyagot homokbuckákba torlaszolta. Legszebb futóhomok-területek a határban az Alsó-pázsittól délre és délnyugatra eső Rozsréti szőlők, Manda-bokor és Rozsrét vidéke, továbbá az Örökös-földektől délre eső Kisteleki szőlők területe, azután a Sóstói homokdombok, ettől nyugatra a Felső-, Alsó-Sóskút, a két Cserkesz-puszta középső része, a Sima-puszta nyugati része. Ezek egyúttal területünk magasabban fekvő részei is. Az a futóhomok, amit itt találunk, természetesen nem tiszta, különösen a felső rétegeket a művelés és a bennök elkorhadt szerves anyagok humuszossá tették, megbarnították.

A fentemlített helyeknek laposabb, mélyebb részein, valamint a határ minden részében másféle talajnemekkel vegyült diluviális homokterületeket is találunk.

Nem fontos, mert nagyon elszórtan és kis mennyiségben, de mindenütt fellelhető talajnem területünkön a lösz. Rendesen futóhomokkal keverten szokott előfordúlni, vagy pedig a humuszos rétegek alatt, néha 1 és fél méter mélyen, mint másodlagos vagy agyagos lösz. Ez szépen látható a Sipos-bokorban, a Pokoraczky-tanyán, ahol ezt egy ilyen agyagos lösz-bányából szedik elő és mésszel keverve a szobafestéshez alapszínnek használják. A Sipos-bokortól nyugatra igen jó homokos és humuszos löszterületeket találunk, míg a bűdszentmihályi határhoz közeledve, mindinkább ellaposodik a terület és mint a Nyírség nyugati szélén, úgy itt is mindinkább kevesbedik a futóhomok. Hogy a hullámos térszín milyen szépen megy át a lapályos, sík területekbe, különösen jól konstatálható a Nagy-Cserkesz-pusztának Királytelekkel való érintkezésénél.

A lösz jelenléte jól felismerhető az Örökös-földeken, ahol futóhomokkal és humusszal keverve, mint lőszös futóhomok jó termőtalajnak mondható.

Igen érdekes talajalakulása (talajképződése) van a várostól nyugatra, az Alsó- és Felső-pázsit keleti végében délről-északra haladó Ér-csatorna árterének (ma már ugyan nem

nevezhető árterének), amelyről később látni fogjuk, hogy hajdan természetes vízfolyás volt. Az Ér-csatorna partjain sűrü egymásutánban mélyebb fekvésű, hajdan mocsarakkal borított területeket találunk, amelyeket a szél befútt és betöltött futóhomokkal; azután félig-meddig kiszáradtak a mocsarak s az ott levő növényi vegetáció humuszossá tette, úgy hogy most igen jó termőtalajjá alakultak. Igen finom, könnyen málló talaj ez, ami arra vall, hogy agyag vajmi kevés van benne. Ilyen talajon van a kisteleki szőlőktől délre, az Ér jobb partján az új bolgár-telep, ahol 10—12 holdnyi területen eredményes kerti gazdálkodást folytatnak a bolgárok. Az Ér-csatorna árterének azon részében, amely Szarvas-sziget néven ismeretes, a humuszos futóhomok-talaj iszapos löszt is tartalmaz nagyobb mennyiségben.

Az agyagos talajnemeknek egyik válfaja a vályogos föld. Ennek homoktartalma mindig elég tetemes ahhoz, hogy az agyagnak kötöttségét ellensúlyozza.[1] Ilyen vályogos földek területünkön a Szarvas-sziget mélyebben fekvő részei, továbbá a Bujtos, amelyet csak újabb időben fogtak eke alá.

A mi vidékünkön előforduló harmadik talajtipus a székes talaj. Ez vízálló helyeken, a buckák közötti mélyedésekben képződik. Vidékünkön a székes területek nagyobbára ilyen homokos talajon vannak, amelyekbe itt-ott vegyűl bele agyag, de mentül kevesebb.[2]

Területünkön székes vízálló helyek a Felső- és Alsó-Sóskút, Jakus-bokor és Szarvas-sziget, az Alsó-pázsittól délkeletre a Manda-bokor, továbbá a Sima-puszta egynémely része és Királytelek stb. Ezekről azonban bátran mondhatjuk, hogy csak voltak székes területek, mert a kultura mélyen belenyúlt vidékünk természeti viszonyainak átalakításába.

Nem kell messzire visszamennünk, csak a múlt század

[1] Inkey Béla: Puszta-Szent-Lőrincz vidékének talajtérképezése. A m. kir. földt.-intézet évk. X. 3. f. 62. l.

[2] Ilyen székes terület a Jakus-tó. Sziksós vízben leginkább bővelkedő tavunk a Sóstó.

közepéig s megkapjuk terjedelmes határunknak, (ha másban nem, legalább hidrografiai tekintetben) azt a képét, amellyel a természet felruházta. Milyen is volt az?

Először is délről északfelé lejtősödő térszín, amelynek keleti végében van egy barázdaszerű, délről északfelé haladó mélyedés (az Ér folyása), olyan, amelyhez hasonló és vele párvonalos a Nyírségen több is van, (ezeket a természetes árkokat használta fel a Nyírvíz-szabályozó társulat a tavak lecsapolására), amelyekről Czirbusz azt mondja, hogy az ilyen, mintegy szabályosan árkolt barázdákban csillognak a kisebb-nagyobb pusztai tavak, locsogók, amelyeket hajlandó az ember páros vonalban haladó vízmosásoknak, vagy eltűnt erek összezsugorodott maradványainak tartani.[1] Azonban területünkön nemcsak az Ér-folyás, hanem ettől nyugatra, ezzel párvonalban haladó másik barázdaszerű mélyedés is van, amely Hajdudorognál kezdődik, és keresztűlmegy a Sima-pusztán; a Cserkesz-pusztán látszólag megszakad, de Királyteleknek Hegyes-halom nevű részén újra folytatódik.[2]

A várostól keletre szintén van ilyen barázdaszerű mélyedés, (ez a kótaji szőlők alatt egyesül az Ér-folyás medrével, közben még a Sóstó fölös vizét is magába fogadja), amelynek árteréből csak annyi esik területünkre, amennyi a Bujtost foglalja magában, azután kilép a határból.[3]

A három völgynek árterében foglaltak helyet azok a tavak, mocsarak és ingoványok,[4] telve nádasokkal, zsombékkal, gazdag faunával, amelyekről olyan szívesen beszélnek az öreg

[1] Dr. Czirbusz: Alföldünk álló vizei. Földr. Közl. XIX. k. 256. l.

[2] Hogy ez így van, abban kétségünk támad, ha csak területünk *részletes térképét* látjuk; ha azonban az *egész* Nyírség 75.000 térképét vagy a Nyírviz-szabályozó társulat ártéri térképét látjuk, mindjárt másként mérlegeljük a dolgot.

[3] Hogy e három természetes völgye és ártere tényleg megvan területünknek, azt Szexty József mérnöknek 1860-ban a nyíri vizek locsapolása ügyében tett jelentése is igazolja. Városi levéltár 1860. nro. 27.

[4] Lásd a Nyírség ártéri térképét Szabolcsmegye monografiájában és Nyiregyháza 1855-ből való térképét a városi levéltárban

NYIREGYHÁZA
ÉS
TANYÁI
Ajelek
magyarázata:
pusztak határa
főbb utak
mellék utak
tanyacsoport
tanyai iskola.
Buj
Vencsellő
Kotaj
Pazony
Tiszalök
Tiszaeszlár
Büd Szt. Mihály
Hajdudorog határa
Ujfehértó határa
Nagykálló határa
Császárszállás puszta
Púposhalom
Királytelek
Nagyszék
Nagylapos
Messzelátó
Manda
Kistelek
Liskány
Orosi út
Tiszalöki út
Eszlári út
Tokaji út
Debreceni út

1. ábra.

tirpák gazdák,[1] akik még tanui voltak annak a világnak, ami itt egykor volt. Mindez azonban nagyon megváltozott, amikor a Nyírviz-szabályozó társulat lecsapolta ezeket a tavakat és mocsarakat.

Sok apró kísérlet után 1858-ban a már 12 évvel előbb megalakult Felsőszabolcsi Tiszaszabályozó Társulat elnöke, Lónyai Menyhért két terv benyújtásával szólítja fel a nyiregyháziakat a Nyíri-vizek lecsapolása ügyében az egyesületbe való belépésre.

Az egyik terv az, hogy a vizek Berkesz, Demecser, Kemecse, Kótaj, Buj, Gáva helységek mellett lennének a felsőszabolcsi mentesített tér szélén húzandó közös csatornán a Tiszába bocsátandók; a másik terv szerint minden a Nyírségről jövő csatorna a felsőszabolcsi tiszai ártéren keresztűl, a felsőszabolcsi háttéri főcsatornákig lenne kiásandó.[2]

A két terv között való döntésre, valamint azon arány megállapítására, amely szerint a nyíregyháziak részt vesznek a lecsapolás költségeinek fedezésében, négy éven keresztűl egyre-másra tartottak gyűléseket, tanácskozásokat, míg végre a kir. helyt. tanács döntötte el az elkeseredett vitát:[3] a nyíregyháziak részt vesznek a munkálatokban; a nyírségi vizek nem bocsáthatók a tiszai ártérre, hanem Berkesz, Kemecse, Demecser, Kótaj, Buj alatt kiépítendő recipiens nagy csator-

[1] Egyelőre annyit jegyezzünk meg már itt, hogy a Békésmegyéből Nyíregyházára telepített tótajku népet, amellyel a Felvidékről és külföldről jövő szintén tótajku telepesek egybeolvadtak, közös néven *tirpákoknak* nevezik.

[2] Városi levéltár. Jegyzőkönyv. 1858-ból.

[3] Jegyzet. A nyíregyházi tirpákok vidékük természeti viszonyait ismerték jól, tudták, hogy vizeiknek nagyobbára megvan a természetes folyásuk a tiszai ártérre, azért vonakodtak a szabályozástól; ennek következtében a tiszai birtokosok a helytartótanácshoz fordultak, mondván, hogy a nyíri vizek a mesterséges árkolások miatt 10.000 holdnyi, a Tiszától teljesen megmentett árterüket elborították. Városi levéltár 1860. nro 25, 27,

nába vezetendők.[1] [2] A döntés után hozzáfogtak a munkához, ez azonban nagyon részleges értékü volt, csak egyeseknek hajtott hasznot és a szabályozást felülvizsgáló küldöttség csak a nagy eredménytelenségről számol be.

Igen érdekesek azok a mérnöki kimutatások, amelyek a munkálat közben és előtte készültek. Megtudjuk belőlük, hogy milyen területek állottak víz alatt és mennyit mentettek meg a kultura számára. Egy ilyen kimutatás szerint a királyteleki-pusztának 600, Nyíregyházának (beleértvén az egész területet Királytelek és Sima-puszta kivételével) 1307, Sima-pusztának 1124 hold, 284 □-öl az ártere (összesen tehát 3031 hold, 284 □-öl).[3] 1858-ig is már több vizet vezethettek le, mert már ekkor az egész Nyíregyháza árterét csak 2500 holdban állapítják meg.[4] 1865-ből van egy részletes kimutatásunk,[5] amely a lecsapolható és lecsapolhatatlan és már eddig lecsapolt területek jelzéséhez alapúl azt a térképet veszi (lásd az 1855-ből való térképet a városi levéltárban), amelyet a szabadságharc leveretése után Nyíregyházának, mint a nagyváradi kormányzóság kerületébe tartozó városnak és gazdasági viszonyainak feltüntetésére készíttetett a kormány. (Lásd a hozzátartozó tabellát u. o.)

A dűlőkre vonatkozó egyes tételeket összegezve a következő tabellába állítottam össze. (9. lap.)

Látjuk ebből, hogy eddig 531 kat. hold, 719 □-öl területü földet szabadítottak fel a víz alól. A helytartótanács döntése után a lecsapolhatónak declarált 1120 kat. hold

[1] Városi levéltár. Nyiri vizek összes iratai 1865. nro 31. 17.

[2] Még egy gyűlést hívtak egybe, hogy a nyíri birtokosok társulati testületté alakuljanak és hogy a munkálatokat kiosszák, sajnos azonban a gyűlés eredményéről már nem kaptam adatot. Ha meg is alakúlt a testület, ez csak a helyiérdekű szabályozásokkal foglalkozott, mert a tulajdonképeni Nyírvíz-szab. társ. 1879-ben alakúlt meg és csak azután kezdte meg az egész Nyírség lecsapolását.

[3] Városi lev. t. Nyírvizek iratai 1865. nro 31. 17.

[4] Városi lev. t. 1855.

[5] Városi lev. t. 1865. nro 31.

Szám	A dűlő neve	Lecsapolható		Lecsapolhatatlan		Már lecsapolt	
		hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl
1	Belváros	—	—	—	—	—	—
2	Cserepes	23	665	4	350	87	1375
3	Folyás	—	—	52	1258	49	1555
4	Szarvas-sziget	—	—	144	1260	96	148
5	Sóskút	32	1429	14	881	105	998
6	Hegyeshalom	228	263	61	705	—	—
7	Telek	158	122	14	1460	—	—
8	Varjulapos	—	—	—	—	—	—
9	Belegrád	—	—	—	—	—	—
10	Görögszállás	—	—	—	—	—	—
11	Púpos-halom	—	—	—	—	—	—
12	Kun-Laposa	167	87	—	—	—	—
13	Királyteleki major	—	—	—	—	—	—
14	Pálinkaház-Laposa	122	480	28	840	—	—
15	Furman-szállás	25	298	14	978	—	—
16	Őrhalom	—	—	—	—	—	—
17	Nagy-Cserkesz	—	—	—	—	—	—
18	Eletó	20	1300	—	—	28	960
19	Kis-Cserkesz	29	1208	26	675	—	—
20	Hosszúhát	311	117	—	—	—	—
21	Benehalom	—	—	77	578	—	—
22	Messzelátó	—	—	277	404	—	—
23	Vinceház	104	150	30	1370	—	—
24	Manda	—	—	58	1472	—	—
25	Éleshát	—	—	22	1360	21	70
26	Rosrét	—	—	9	360	176	1413
27	Kistelek	—	—	13	534	43	500
	Összeg	1120	1319	852	86	531	719

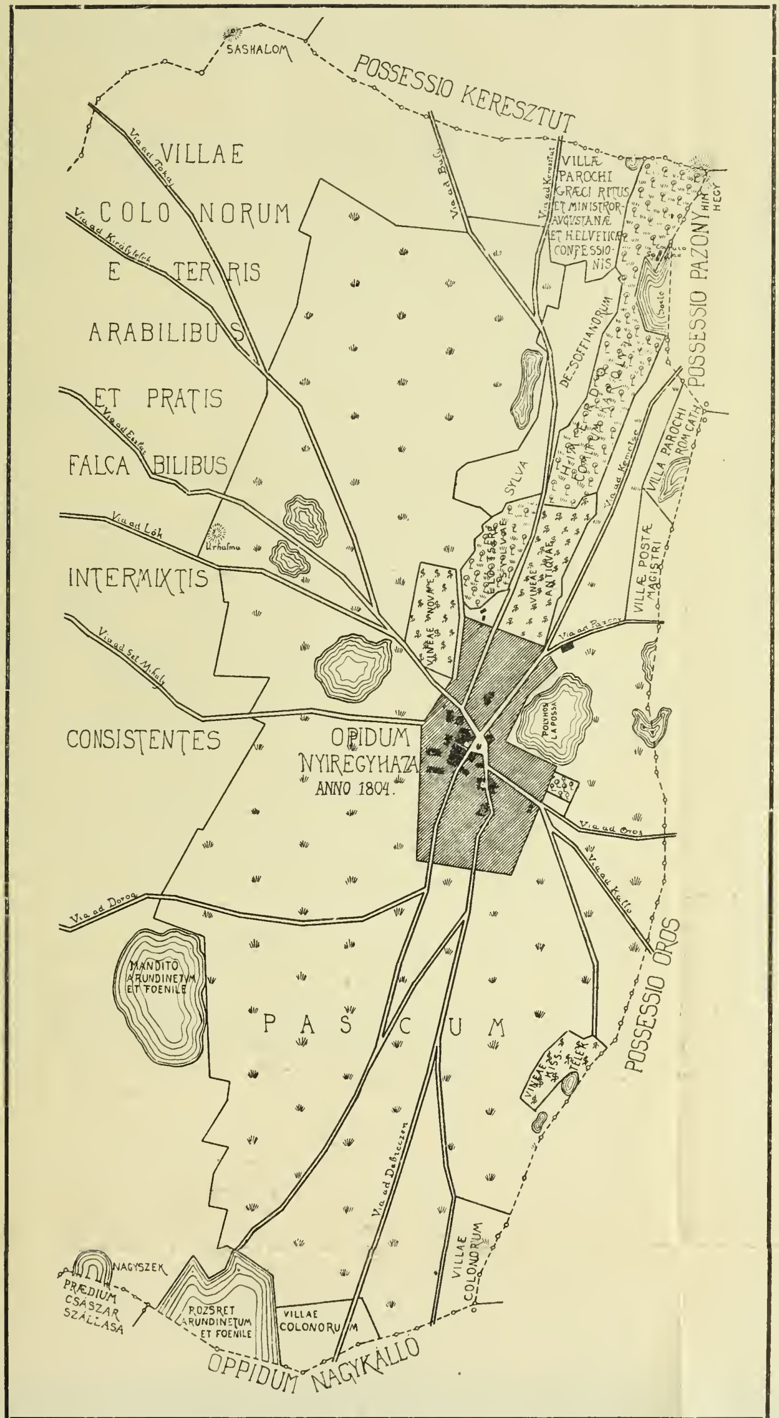
1319 □-öl terület megmentéséhez fogtak. Bár ez a munka kellő szakértelem hiányában csak részleges eredményre vezetett és az 1879-ben megalakúlt Nyírviz-szab. társulatnak még igen sok dolga akadt (ez vezette le a tabellában lecsapolhatatlannak minősített 852 h. 86 □-öl területnek nagy részét is) a *mi vidékünkön is;* mégis hatalmas lépés volt a tanyai mezőgazdaság felvirágoztatásához. Igaz ugyan, hogy később megsiratták a tirpák gazdák szép nádasaiknak és halban bővelkedő tavaiknak, az asszonyok kenderáztatóiknak pusztulását. A száraz esztendőket egyenesen a lecsapolás eredményeinek mondották. Persze azt elfelejtették, hogy őseik terjedelmes tócsáik s mocsaraik mellett is egyre-másra folyamodtak földesuraikhoz, hogy a nagy szárazság miatt engedjék el az úrbért.[1]

Nem a vizek levezetésében, hanem a klimatologiai viszonyokban kell keresnünk a szárazság okát és ez Nyíregyházán elég szeszélyes. Területünkön a nyarak lecsapódása a legbőségesebb; a tavasz és az ősz átlagos értékei közel megegyeznek, de mégis *az ősz vezet.*[2] A csapadék ilyen eloszlása mezőgazdasági viszonyainkra kedvező, de az egyes években a szabályszerüségtől nagy eltéréseket találunk; az évszakoknak hőmérséklet tekintetében egymásba való menete nem lassú és egyenletes, hanem sokszor igen rohamos. Innen a sokszor szeszélyes időjárás és szárazság.[3]

[1] Városi levéltár. 1783, 1793, 1794.

[2] Ez igen fontos ránk nézve, amint azt majd a gazdaságtörténeti részben látni fogjuk.

[3] Mészáros Ferencz: Időjárás Nyíregyházán. A nyíregyházi ág. hitv. ev. főgimnázium értesítője XXXIX.

2. ábra. Oppidum Nyíregyháza inclito comitatui de Szabolcs ingremiatum cum terreno appertinente objectorumque in eodem occurentium calculo, seorsive inito, et ad jugera per 1200 orgyas quadratas computata... stb. Delineatum anno 1804 per Gabrielem Kováts et Joannem Ungvári juratos geometras dominales.

A benépesedés története.

Az őstörténeti kutatások és ásatások kétségtelenné teszik, hogy a Nyírség, így területünk is, már az ősidőkben lakott hely volt. A különböző kőeszközök, agyagedények, Nyíregyháza város területén felfedezett öt urna-temető, számtalan edénnyel, félig kiégetett kauri kagylókkal, szkitha típusú vasfokosokkal, La-Téne kori fibulákkal, karperecekkel, továbbá az ugyancsak itt talált grafit olvasztó-tégely, az őshalmok (a tiszaeszlári és tiszalöki út közt az Őrhalom, a Sima-puszta északnyugati szögletén a Bene-halom) mind-mind arról tanuskodnak, hogy a tö ténelem előtti idők minden korszakában laktak itt emberek.[1] De hogy az ősnépek honnan jöttek, miféle származásuak, ennek megfejtése a jövő feladata. Herodotosz leírásából annyit tudunk, hogy 500 körül Krisztus előtt agathyrsek és neurok laktak a Tiszán túl. Krisztus után az I. században jazygok, később a rómaiak uralma alatt levő szabad dákok és carpok tanyáztak a Nyírségen.[2] Azt, hogy a területünk délnyugati határában levő Csörszárka Benehalomtól a szentmihályi határig (lásd az 1804-ből való térképet, 2. ábra) a római uralom korából való sánc vagy egyéb védelmi mű maradványa-e, eldönteni nem tudjuk.[3] A hún-szarmata uralom korából archeologiai leletünk nincs, (mig más pl. germán kulturát jellemző számtalan van), ez sejteti velünk, hogy hún-szarmata elemek nem tanyáztak

[1] Szabolcs vármegye monografiájában dr. Józsa Andrástól: A vármegye őstörténete.

[2] Szabolcs vármegye monografiája. Előszó. X I.

[3] Kállay tanulsága szerint a Csörszárka Szabolcsmegye több helyén átvonúl. Előszó X I.

nálunk,[1] mig ellenben a szláv kultura nyomait kétségtelenűl igazolják ama földvárak, amelyek Demecser, Pazony, Pócs-Petri határában épültek, nemkülönben a szláv eredetü helységnevek, mint Bogdány, Tura, Pazony stb. A honfoglalást megelőző korból még egy népfajról, a kazarokról kell megemlékeznünk. Nyíregyháza város tulajdonát tevő Császárszállás (Mansio Chazar, Chazari) erről tanuskodik.[2]

A honfoglaló magyarok a szlávokat (és kazarokat) meghódították, de ki nem irtották, hanem szolgaságba vetették és földművelésre, halászatra fogták, földvárakat és egyéb védelmi műveket készíttettek velök.[3]

Azóta, hogy a magyarok a Nyírséget meghódították, területünkön idegen népfajról a XVIII. sz. közepéig nem beszélhetünk; mert ha idegenek be is települtek, számuk oly csekély lehetett, hogy semmiféle feljegyzésekben nem maradt fenn emlékük.

Sokkal fontosabb azonban annak a kérdésnek eldöntése, hogy az itt lakó népek állandó telepet hoztak-e létre területünkön a honfoglalást követő két században, vagy pedig csak a tatárjárás után vetették meg alapját Nyíregyháza községnek. Az a körülmény, hogy Szt. István védelmi szempontból várakat építtetett és a hozzátartozó földeket a törzsbeli kötelék alól kibontva saját kezében egyesítette, és mivel a szabolcsi várrendszer megalakulásakor ilyen intézkedésre nem volt szükség, mert a szabolcsi várat Szabolcs vezér nem szállotta meg, s így a hozzá tartozó birtokok közvagyont alkottak:[4] igen tetszetőssé teszi azt a feltevést, hogy területünk a helynevekből ítélve (Királytelke, a mai Királytelek, azután Királytava a beszteреci határban, Igrice a pazonyi és nyíregyházi határban) királyi birtok volt. Ez a feltevés nem zárja ki azt, hogy Szent István által alapított „ecclesia

[1] Szabolcsvármegye monografiájában dr. Józsa u. o.
[2] Szirmay: Szatmárvármegye tört. I. R. 3. lap.
[3] Szabolcsvármegye monograf. 399—400. lap.
[4] Szabolcsvármegye monografiája. 402. l.

de Nyír"-ben nem a mai „Nyír-Egyház"-ánknak az eredete keresendő-e, amely az akkori nyírségi telepeknek egyházi tekintetben központja lehetett.[1] Ezt a feltevést megerősíti a váradi regestrum, amely 1219-ben *mint falut* említi „Nyír" névvel, a tatárjárás után csak 1333-ban szól róla a pápai tizedjegyzék.[2]

1307-ben Róbert király a hatalmas ecsedi uradalmat, amelybe területünk is beletartozott, az ecsedi Báthoryaknak adományozta, majd 1334-ben azt is megengedi a Báthoryaknak, hogy óriási uradalmuk megvédésére Ecsed várát építsék.[3] Ettől az időtől kezdve a Nyír falu középponti jellegét elvesztette, és mint nemesi birtokká vált helység, örökös versengés tárgyává lett a reá jogot tartó nemesi családoknak.[4] Három századon át (1624-ig), ameddig a Báthoryaké volt az ecsedi uradalom, Nyíregyháza a török pusztítás, a huszita lázadás és az oligarchák féktelensége miatt nagyon sok megpróbáltatásnak volt kitéve. De míg a városunkhoz közeleső helység, Pazony, 1556-ban romokban hever és Sima község 1594-ben pusztúl el (a mai Sima-pusztán régi épületköveket, téglákat találtak, valószínűleg itt volt a régi község), Nyíregyháza sértetlenűl áll, sőt a török veszély elől odamenekülő jobbágyokkal gyarapszik.[5] Az elpusztult Sima község lakói is Nyíregyházára telepednek be.[6]

A Báthoryak után Bethlen Gáborra, 1647-ben pedig Ferdinánd adományozása következtében II. Rákóczi György fejedelemre szállott az ecsedi urdalom. II. Rákóczi Ferenc korában két részre szakadt, mert a kuruc fejedelem és nővére, Júlia (Aspremont grófné) megosztozkodtak rajta. Rákóczi

[1] Lukács Ödön : Nyíregyháza város története. 29. l.
[2] U. o. 35. l
[3] Eble Gábor: Az ecsedi uradalom és Nyíregyháza.
[4] Szabolcs vármegye monografiájában Nyíregyháza város története. (Leffler S.)
[5] Lukács Ödön; Nyíregyháza város története 71. l. 80. l.
[6] Lukács: U. o. 91. l.

Júlia a maga birtokát Bánffy György grófnak zálogosította el, míg az ecsedi uradalomnak azt a részét, amely a fejedelemé volt, a szatmári béke után a kincstár foglalta le a maga számára,[1] s ezzel Nyíregyháza felerésze a kincstár kezébe került. Mivel azonban a lefoglalt birtokból nem sok haszna volt a kincstárnak, Károlyi Sándornak ajánlotta megvételre. Károlyi alkudozásba bocsátkozott a kincstárral, fiával Ferenc gróffal is tanácskozott ebben az ügyben, de a vásárlás az ő életében nem történt meg.

Eközben Aspremont Károly gróf és nővére szintén felajánlják birtokukat Károlyi Sándornak, majd Ferencnek, aki belemegy az alkuba és 80.000 rénes forintért megveszi 1746 ban az Aspremont-részt. A kincstár az ecsedi uradalom másik részével újra kisérletet tesz az eladásra és ezúttal eredménnyel, mert Károlyi Ferenc gróf 1748-ban 153000 forintért megveszi a kincstári részt is.[2] Igy jútott Nyíregyháza fele a Cserkeszpusztával a Károlyiak kezébe. Annak, hogy Nyíregyháza egyik fele fel van tüntetve az ecsedi uradalom kincstári részének felbecsülésekor, mig a *másik felét* nem vették fel az Aspremont-rész becsértékébe, magyarázata csak az lehet, hogy területünknek *ezt a felerészét* Királytelek és Szentmihály helységekkel kivették az ecsedi uradalomból, mert már 1601-ben, mint e részbirtok ura szerepel Lónyai István.[3]

Lónyai Margitot Csáky István gróf vette nőül, Csáky Borbálát meg Palocsay István báró; így jutott Nyíregyháza másik fele a Palocsayak kezébe, majd pedig, amikor a Palocsay Zsigmond és Petheő Rozália házasságából származott Klárát Dessewffy Sámuel báró vette nőül, a Dessewffyék birtokába.

Bocskay, Bethlen és Rákóczi korszakába (1600—1753) esik Nyíregyházának első felvirágzása, de egyúttal hanyatlása

[1] Eble Gábor: Az ecsedi uradalom és Nyíregyháza 6—8. l.
[2] Eble Gábor: Az ecsedi uradalom és Nyíregyháza 6—22. l,
[3] Szabolcsmegye levéltára IX. 18.

is. A XVII. század első tizedében lehetett leghatalmasabb Nyíregyháza, amikor a Bocskay hajdui telepedtek ide. Báthory Gábor, majd II. Mátyás hajduvárosi szabadalmakkal és kiváltságokkal ruházza fel a helységet s ez a szomszédos területekről menekült jobbágyokat nagyon vonzotta ide. Az 1635. és 1638.-i törvények azonban a megyei nemesek közbenjárására, akiknek nagy káruk volt abból, hogy a jobbágyok mind Nyíregyházára szöktek, megfosztják a helységet kiváltságaitól és szabadalmaitól, s a későbbi hanyatlás okát többek közt ebben kell keresnünk és innen kell számítanunk.[1]

Lónyai zsigmond 1637-ben, Bethlen István, Bethlen fejedelem testvére, 1640-ben hajdukat telepit Nyiregyházára; minek következtében a város rövid időre újra fellendül, de e század második felében a török hódítás, a kuruc és labanc felkelések, az idegen zsoldosok garázdálkodása annyira tönkreteszik a virágzó telepet, hogy mig az 1622.-i megyei összeírás szerint $186^2/_3$ háztelek után fizette az adót[2] (ez körülbelől 800—1000 lakosnak felel meg,) addig az 1715.-i összeírás szerint az egész Nyíregyháza lakóinak száma csak 24 jobbágyból állott (nemese egyáltalában nincs),[3] kik „communiter adoptare solent terras cubulorum Posoniensium capaces 408.“ Mivel egy kat. holdra 2 pozsonyi mérő termést számítottak, a 24 jobbágy 204 kat. hold terjedelmű földet művelt (a 46,000 holdból). Ekkor volt legelhagyatottabb Nyíregyháza.

Sokkal kedvezőbbek az állapotok 1720-ban. Az ekkor történt új országos összeírás már 50 jobbágyról és egy nemesről, Cseke János özvegyéről tesz említést; most már 1040 hold terjedelmű föld áll művelés alatt. És ez a haladás nemcsak területünkön, hanem az egész megyében konstatál-

[1] Lukács Ödön: Nyíregyháza város története 85—88. l.
[2] Lukács Ödön: Nyíregyháza város története 93. l.
[3] Országos Levéltár: Ladula B. B. nro. 8.

ható.[1] Ennek oka abban keresendő, hogy a szatmári béke megkötése után helyreállott a belső béke, a nemzet hozzáfogott a reformokhoz, az elpusztult helyeket benépesítette. A XVIII. és XIX. században történtek az igazi nagyarányú mezőgazdasági telepítések: a régi telepítések (hazánkban a vezérek kora óta mindig voltak) leginkább védelmi szempontból történtek.[2]

Hogy 1720. után alig fejlődött Nyíregyháza, ennek okát abban találom, hogy nem volt olyan rendezett, mint a többi hajduvárosi joggal felruházott város (Hajdunánás, Hajdudorog, Hajduhadház stb.) A mióta hajduvárosi jogát elvesztette, 1754-ig, *az új nagyarányú telepítés idejéig* csak tengődött; a megyében szerte kóborló jobbágyok és szabad hajduk ideiglenes (de sohasem állandó) tanyája volt. 1754-ig hiába próbáltak új és új telepeseket idehozni, a helység csak nem akart felvirágozni. Földesuraik már egészen beletörődtek ebbe.

Ennyire kellett jutnia Nyiregyházának, hogy azután a nemeslelkü Károlyi Ferenc gróf, Nyíregyháza egyik felének tulajdonosa patens-levelében felszólított mindenkit Nyíregyházán és Cserkesz-pusztán való letelepedésre. A jövevény lakosok számára földet, a vármegyével kötött szerződés szerint három évi adómentességet, a házak építésére fát igért. Nyíregyháza másik felének tulajdonosát, báró Palocsay Zsigmond özvegyét, Petheö Rozáliát is megnyerte a gróf a telepítés ügyének.

Károlyi patens-levelének kiadása előtt Békés vármegyében járt és az ottan letelepült tótoknak előadta telepítési szándékát. Ezek, mivel Békésben nagy számuk miatt elegendő művelésre való földet nem kaphattak, Károlyi ajánlatát örömmel fogadták. A Békés vármegyéből jött települők községenkint a következők: Szarvasról 134, Berényből 39, Csa-

[1] Országos levéltár; lad. D. D. nro. 8.

[2] Milhoffer Sándor; Telepitéseinkről. 58. l.

báról 18, Orosházáról 3, Komlósról 13, Gyuláról 1 települő. Károlyi pátens-levelének hire a Felvidékre is hamar eljutott, mire Borsod vármegyéből jött 28, Zólyom megyéből 44, Gömör- és Nógrád vármegyéből 20, Hontból 25, Szepes-, Liptó-, Pest-, Tolna-, Hevesmegyékből egy-kettő. A letelepülők nyelvük szerint leginkább tótok, vallásuk szerint lutheránusok voltak.[1, 2]

Nyíregyháza újraalakulásának és a betelepülés éveinek (1754—58-ig) zűrzavara, a szakadatlan ki- és bevándorlás lehetetlenné tette a pontos összeírást és ennek eredménye az lett, hogy Nyíregyházáról szóló könyveink egy fontos kérdést (amely mai napig is sokszor vitatott problema Nyíregyháza társadalmában) megfejtetlenül hagytak, vagy jobban mondva mellőztek. A kérdés akörül forog, teljesen elpusztult-e Nyíregyháza a XVIII. század derekán? Van-e valami összefüggés a régi, pusztulásnak induló Nyíregyháza és az újonnan betelepített Nyíregyháza között? Visszamaradtak-e azok az ősi családok, amelyeket az 1752.-i megyei conscriptio itt talált, vagy pedig egész területünket a betelepített lutheránus tótok népesítették-e be?

Az oklevelek, az etnografia, a conscriptiók és helynevek azt bízonyítják, hogy nem pusztult el teljesen, hogy van összefüggés a régi és az új telep között, hogy vannak itt ősi (nagyobbrészt magyar) családok is.

Hogy e kérdést eldönthessük, először is nem szabad sem a nyíregyházi városi levéltárban, sem a gróf Károlyi-nemzetség levéltárában levő, majdnem minden évben történt összeírások után indulnunk, mert az összeírásokat legtöbbször maguk az uradalmi inspektorok és tiszttartók saját használatukra és a grófi család tájékoztatására állították össze nagyjából; különben is, ha ezt találjuk az összeírásban: in-

[1] Éble Gábor: Az ecsedi uradalom és Nyiregyháza. 41—43. l.

[2] A határunkban levő tanyák lakosságának legnagyobb részét az akkor idetelepített lutheranus tótok teszik, akik a később kisebb rajokban jövő települőkkel ma már igen elszaporodtak.

dicto oppido ducentos octuaginta sex hospites existere, ez nem az egész Nyíregyháza területén levő lakosságot, hanem csak a Károlyi részen levőt jelenti. Ha így számítjuk Nyíregyháza lakosságát, akkor 1720 után tényleg nagyon apadt a száma, 1744-ben 43 jobbágy,[1] 10 évvel azután a betelepítés előtt csak 28 lakos van helységünkben. Ilyen egyoldalu adatok nyomán mutatta ki Lukács, hogy fogyott a lakosság. De ha megnézzük a conscriptio címét, amely kimutatja, hogy a Báthory-provisoratushoz tartozó dominiumokról van szó,[2] amelyben tehát Nyíregyháza másik fele, a Palocsay—Dessewffy birtok nincs benn, mert ez nem tartozott ahhoz és azelőtt az ecsedi uradalom lakosairól, jobbágyairól szóló összeírásban sem szerepelt 1601-től kezdve, mert ebben az évben kivétetett az uradalomból, mint külön földesúri tulajdon: akkor mindjárt tájékozva vagyunk, hogy ezekből Nyíregyháza lakóinak számát nem lehet megállapítani. Egyedül az 1715.- és 1720.-i megyei conscriptio tájékoztathat biztosan,[3] amely szerint Nyíregyházán ebben az évben 96 család van, így a betelepülés idején 400—500-ra tehetjük a helység lakóit, tehát 1720. óta növekedett (és nem fogyott) a lakosság száma A telepítés évéig, 1754-ig a 96 családból feltétlenűl kiköltözött több család, (hogy e feltevésemet mire alapítom, arról később lesz szó),[4] de vegyük a legjobb esetet, hogy mind itt maradt, még akkor is volt oka Károlyi Ferenc gróf panaszának a megye előtt, hogy puszta a földje, „csak a szél fujdogálná helyét“, mert a legjobb esetben, ha egy-egy jobbágy-házhelyhez 28 hold szántóföldet veszünk (ahogy azt a helytartótanács megszabta Mária Terézia idején, ámbár Nyíregyházán ennyi földet a telepítés előtt sohasem szabtak egy-

[1] Gróf Károlyi-nemzetség levéltára. Ladula 46. nro. 34. (conscriptio.)

[2] Gróf Károlyi-nemzetség levéltára. XCVIII. fasciculus ad Báthor.

[3] Lásd a conscriptiót Lukács Ödön könyvében.

[4] Az 1755.-i conscriptióban 50 ős család van. Gróf Károlyi-nemzetség levéltára. 1755. lad. 44. nro. 88.

egy házhelyhez), akkor a mi 96 családunk csak 2688 hold földet művelt meg a Károlyiak 15000—18000 kat. holdnyi szántóföldjéből. Nemde puszta ez a hely? Hátha még hozzávesszük Nyíregyháza *másik felének* szántóföldjeit, a Palocsay birtokot, amelyre számításunk szerint egy lakos sem jut, akkor csakugyan néptelen volt a terület. Nyríegyháza elpusztult voltát tehát ilyen értelemben kell vennünk.

Hogy az új telepítés előtt itt levő ősi családok közül sokan visszamaradtak a telepítés után is, igazolja egyrészt az, hogy az 1752.-i conscriptióban lévő nevekkel, (ha nem is minddel) *a telepítés után történt összeírásokban is találkozunk,*[1] *másrészt, hogy ma is élnek a tanyákon csekélyszámban, és büszkén vallják, hogy ők itt ősiek.*

A lutheránus tótoktól egy s másban elütő etnografiájuk is bizonyít valamit (amint az etnografia tárgyalásakor látni fogjuk.)

A régi lakosokra vonatkozólag 1754-ben Károlyi ezt írja ugyan: Noha egész szándékom s rendelésem az vala, hogy nyíregyházi földemről *mindenféle régi ott lakos embereket amoveáljak*, melyet a mostani ottlétével inspectoromnak újra is kihagytam, mégis mindazonáltal *megengedtem ott levő orosz pap atyám uram magános megmaradását,*[2] *de az inspectorok ezt vagy nem hajtották végre, vagy pedig később megengedte nekik Károlyi, hogy továbbra is birtokán maradjanak, mert az 1755.-i conscriptióban a következőket olvassuk:*

[1] Városi levéltár 1758. nro 4.; 1767. nro. 8.; 1827. nro 8., nagy tanyaösszeírás; 1850. nro 28., nagy tanyaösszeírás.

[2] Éble Gábor: Az ecsedi uradalom és Nyíregyháza. 43. l.

Conscriptio neo incolarum Nyiregyhaziensium.

A quo tempore advenerint	Moderna conscriptone reperti sunt actualiter praeter filios Lutherani advenae	
Mense septembri 1753.	Incolae --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- — ---	430
	Ex parte illustrissimi domini com. Palocsaianae reformati antiqui --- --- --- --- --- --- --- --- ---	20
	Advenae --- --- --- --- --- --- --- --- — --- ---	21
	Rutheni --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- ---	22
	Cathoiici antiqui cum advenis --- --- --- --- ---	11
	Item qui ex parte excellentissimum domini comitis et generalis residebant, tum ante, tum vero post adventum, neo incolarum se reciperunt ad partem prae titulatae domini nostri actualiter etiam sine fundo et domibus commorantur in . . . olvashatatlan --- ---	16[1]
	Summa --- ---	90

Látjuk ebből, hogy körűlbelől 50 ősi család maradt meg a település után.

Károlyi Ferenc grófnak és Palocsay Zsigmondnénak (gróf Petheö Rozália) a betelepültekkel kötött 1757.-i szerződése 5. pontjából megtudjuk, hogy az ősí családok nincsenek már „*sine fundo et domibus*“, mert a Károlyi által nekik adott *egyszántásu földön kívül még a határt is uzoválni merészelik.*[2]

A visszamaradt ősi családok, a helynevek azonossága a XV. századtól a XVIII. századig (sőt nem egy napjainkig is él a nép ajkán),[3] az ősi családok által épített házaknak fennmaradása, a régi mezőgazdasági kulturának átvitele a telepítést követő évekbe, mind azt bizonyítják, hogy a folytonosság a régi és az új Nyíregyháza közt megvan. De ez a Károlyi grófok érdeméből semmit sem von le. Károlyi

[1] Gróf Károlyi-nemzetség levéltára. 1759. lad. nro —

[2] Lukács Ödön: Nyiregyháza város története 203. l.

[3] Lásd a mellékelt térképeket; az 1741.-i határ-megállapítást a városi levéltárban; 1752.-i reambulatiot gróf Károlyi levéltárban lad 44. nro 71.

Ferenc megmarad Nyíregyháza újraalkotójának. Nélküle területünk most is csak hitvány telep lett volna; ő hozta be azt a friss, dolgos, fürge népet, amelynek fennmaradásáért anynyit küzdött és áldozott.[1]

Eddig kétféle népelemmel találkoztunk területünkön: az ősi családokkal és Károlyi patens-levelére 1753—57 közt nagy rajokban megérkezett tót települőkkel. Ezzel a bevándorlás még nem szűnt meg, mert a felvidéki tótok, a külföldiek közűl a csehek, a galiciai lengyelek és kisoroszok megtudván, hogy területünkön rokonfajú és szláv nyelven beszélő nép van, örömest jöttek Nyíregyházára.[2] Beköltözésük nem történt nagy rajokban, hanem nagyobbára évek hosszú során át észrevétlenűl, egyenkint érkeztek meg, és éppen ezért feljegyzés alig maradt róluk. Nagyobbára mint zsellérek és cselédek szegődtek a tanyasi gazdákhoz, vagy mint ügyes fonók nyertek alkalmazást.

Később, amint egy kis pénzre tettek szert, földet vettek és gazdálkodtak. Az 1826., 27. és 28. években kísérletet tett a város összeírásukra. A conscriptio töredékei valamennyire tájékoztatnak minket felőlük.[3] A Galiciából, Lengyel- és Csehországból jötteknek hazánk északi és északkeleti vármegyéi csak állomásúl szolgálnak, itt megpihennek s húzódnak le Szabolcsba s az Alföld minden tájára.

Területünk benépesítését illetőleg figyelemreméltók a XIX. század 60 as éveitől kezdve a század végéig szórványosan előforduló galiciai bevándorlások. A települők Gorlice bezirk-nek Klimkowka, Losie, Uscie, Ruske és Mawastiw falvaiból jöttek.

Újabb időben költöztek be kertműveléssel foglalkozó bolgár telepeseink Tirnovo vidékéről. Állításuk szerint nem a földhiány, hanem a csekély forgalom és termesztményeik

[1] Éble Gábor idevonatkozó munkája.

[2] Ezeket a népeket leginkább a nehéz megélhetés és inség hozta le a hegyes vidékekről az Alföldre.

[3] Városi levéltár. Consriptio 1826., 1827., 1828. évekből.

csekély keresete miatt jönnek ide. Hazájukban igen sok földjük s nagykiterjedésű legelőjük van; de nagyon kevés az értékük a forgalom hiánya miatt.

Az itt felsorolt népek azok, amelyek területünkön virágzó várost és nagyszámú tipikus, csoportos tanyás települést hoztak létre.[1]

Hogy népességünk a betelepedéstől kezdve milyen arányban szaporodott, vallás szerint hogy oszlik meg a városban és künn a tanyákon, a népet földrajzi eredete szerint elemeire bontani vagyis kimutatni, hogy a mai lakosságból mennyi, hogyan került ide, megállapítani részletesen népességünk behúzódási területét: mindennek megfejtése becses, de egyúttal a legnehezebb feladat; csak egyetlen egy mód van rá, de ez sem biztos.

A városi és a gróf Károlyi nemzetség levéltárában levő eléggé nagyszámú conscriptio, *az 1850.-i nagy tanyaösszeírás*, az egyes évekből itt-ott felmerülő, a város lakosságát vallás szerint is megkülönböztető feljegyzések azt a reményt keltik fel bennünk, hogy kiegészítve ezeket a luth. egyházi levéltárban levő régi anyakönyvek adataival, a népsűrűség és szaporodás megállapítását lehetővé teszik. Azonban nagyot csalódunk. Első és fő nehézség az, hogy az említett két nagy tanyaösszeíráson kívűl egyik conscriptio sem veszi *külön* a városi és tanyasi népet, (csak általában Nyíregyháza népéről szól), a két nagy tanyai összeírás pedig a városiakról nem szól semmit. A conscriptiók csak az adófizetőket vették fel, a nagyszámú zsellérek, napszámosok, a szomszédos helységekből és külföldről jövők csak 1826—28-ig vannak feljegyezve, a kivándorlók egyáltalában nem emlittetnek. A lutheránus egyház régi anyakönyveiből a lutheránusok szaporodását talán megállapíthatnók, *de külön kimutatni* a városiak és tanyasiak szaporodását ezek alapján sem

[1] Hogy a népesség területünkön hogy oszlott meg, azt a települési viszonyokkal kapcsolatban fogom tárgyalni.

tudnók, mert nem vezették külön a városiakat és külön a tanyasiakat. De tegyük fel, hogy ez lehetséges volna, akkor sem sokra mennénk vele, mert nemcsak lutheránusok vannak a tanyákon, hanem róm. kath., gör. kath. és kevés református vallású is; tudomásom szerint ezek az egyházak régi anyakönyvekkel nem rendelkeznek.

Adókönyveink 1850-től vannak, ebbe természetesen az adót nem fizetők nincsenek felvéve. Az adófizetők vallása sincs bejegyezve, így tehát ez sem vezet célhoz.

A tanyai népet földrajzi eredete szerint elemeire bontani csak úgy lehetne, hogy a 45 tanyai bírót összegyűjtenők és kikérdeznők; de ez sem biztos, mert az a fiatal 25—30 éves tanyabíró, aki 2—3 éve van ott, 20—60 családos bokor-tanyájának lakóiról, beköltözködésük idejökről és származásukról (különösen, ha 2—3 ilyen tanyája van) nem igen tud beszámolni. Mindezt szükségesnek tartottam feljegyezni, mert ezekkel a körűlményekkel számolnia kell annak, aki a jövőben területünk népsűrüségét akarja tanulmányozni.

Mindazon népek közt, amelyekről szó volt, még ma is többségben van a luth. tót; a nagyobbára reform. és gör. kath. ősi családok és a külföldi, szintén gör. kath. bevándorlók tanyáink népességének igen kis kontingensét teszik.

Károlyi Ferenc a fürge, szívós, rendkívűl kitartó és dolgos tót telepeseit nagyon szerette és pártfogolta, ellentétben az ősi családokkal, akiket azért akart elbocsátani, mert nem művelték jól a földet és úrbéri tartozásuknak nem tettek eleget.

A tótoknak, különösen vallásuk miatt, nagy szükségük is volt a gróf pártfogására, mert a megye és Barkóczi egri püspök Mária Terézia uralkodása idején, a katholicizmus korában igen sokat háborgatta vallásuk szabad gyakorlatában. (Emiatt sokan ki is vándoroltak). Ferenc gróf halála után fia *Antal* gróf kezébe kerűlt a birtok; területünk másik fele, a Palocsay-birtok is gazdát cserélt, amikor Petheő Klárát Dessewffy Sámuel báró vette el. E két földesúr idejében

már annyira fejlődött helységünk, hogy 1786-ban városi jogot nyert. Derék telepeseink azonban ezzel nem érték be s nem nyugodtak addig, míg a nagyterjedelmű földeket magukhoz nem váltották földesuraiktól. Ez meg is történt; a Dessewffyek birtokát 1812-ben 880.000 forintért, a Károlyiakét pedig 12 évvel később 730.000 forintért váltották meg. Ez hatalmas lépés volt a város és a tanyák mai felvirágoztatásához.

[1] Éble Gábor: Az ecsedi uradalom és Nyiregyháza. 114. l.

A település.

Területünkön kétféle, egymástól igen különböző településtipusról beszélhetünk: az egyik a falvak tipusa (a mai város), a másik a csoportos tanyarendszeres település tipusa. Az utóbbi érdekel minket különösen, de foglalkoznunk kell az előbbinek természetével is, hogy a vele gazdaságtörténeti tekintetben szorosabb kapcsolatban levő tanyarendszeres települést is megérthessük.

Területünk gazdasági története az a biztos vezérfonal, amellyel mind a két településformát megmagyarázhatjuk.

Az, hogy mai városunk területe két, észak-délirányú barázdaszerű mélyedés között (amelyekben a lecsapolás előtt pocséták, mocsarak feneklettek) magasabb helyet foglal el, érthetővé teszi, hogy ez a telep a X—XIII. században északdél irányban elnyúlva itt, és nem két, három kilométerrel odább nyugatra vagy keletre létesült, akár a védelmi, akár a kedvező természeti viszonyok, vagy bármely más szempontok vezérelték is a településőket; az pedig, hogy a telep formája a belsőséggel bíró falvak típusává lett, a régi mezőgazdasági állapotok magyarázzák meg.

A történelmi részből láttuk, hogy területünk a honfoglaláskor a szabolcsi várrendszerhez tartozó birtok volt, s mivel Szabolcs vezér a várat nem szállotta meg, a hozzátartozó földek közvagyont alkottak. Ha valamely terület közvagyon, az olyan telepesekre nézve, akik ezt a földet, mint ilyent használják, tulajdonképen földközösséget jelent. Már most ha figyelembe vesszük, hogy Magyarország területén már a honfoglalás előtt itt lakó szlávok és géták is földközösségben éltek, továbbá, hogy a földközösséget Szabolcs

vármegyében 1354-ben, (ki tudjuk mutatni),[1] a XVII. század második felében pedig Nyíregyházán a jobb *és közelebb eső* földeket felnyilazták, a határ többi részét pedig mindenki kénye-kedve szerint felhasználta,[2] tekintve ezek mellett még azt is, hogy a legmerevebb konzervativizmust mindenütt a világon a földművelés mellett tapasztalhatjuk, egész bátran feltehetjük, hogy első telepeseink is földközösségben éltek.

A földközösségre azért volt szükség, mert a jobbágytelkek nem voltak *állandó szántóföldek*, hanem minden évben felosztásra kerültek. Ilyen körülmények lehetetlenné tették, hogy mindenki a saját földjén (amely évről évre más és más helyen volt) *állandó lakóhelyet* építsen; szükségessé vált egy külön territorium a határban *állandó telepedésre;* és ez a letepülési mód a falvak típusa. Ilyen a mi Nyíregyházánk is.

A földközösség volt oka valószínűleg annak is, hogy a török hódoltság előtt igen sűrű apró falvakba és nem tanyákba telepedtek magyarjaink. Később a török ellen való védelem nagy városokba és nagy falvakba való letelepedésre késztette alföldi népünket. Ennek eredménye az lett, hogy az egyes telepek közt (mivel az apróbb falvak beolvadtak a nagyobb telepekbe) nagy distanciák lettek, a szántóföldek gyakran mérföldekre estek a falutól (mert hiszen a falu határa megnagyobbodott), és ez nagyon megnehezítette a távol eső földek megművelését. E körülmények szükségszerű következményeként előállott a tanya.[3] Látnivaló tehát, hogy hazánkban a tanyarendszeres település újbb eredetű a török hódoltság előtt nem igen divott.

Hogy területünkön a tanyarendszeres település mely időben keletkezett, voltak-e már itt a lutheránus tótok letele-

[1] Tagányi Károly: A földközösség története Magyarországon Gazdaságtörténeti Szemle 1894. évf. 212. l.

[2] Tagányi Károly: (Országos levéltár. Urb. et Conscr.) 204. l.

[3] A tanyák keletkezésének azonban nemcsak ez az egyedüli magyarázata, amint azt majd tanyáink tárgyalásakor látni fogjuk,

pülése előtt is tanyák, régi mezőgazdasági kulturánkból meg-magyarázhatjuk.

A tanyarendszeres településeknek általában kétféle módja van, amelyek a falvas településtől *lényegükben* eltérnek. E két tanyás-település típusa a falvas-településtől főként lényegileg abban különbözik, (eltekintve a formától), hogy míg a falu *társadalmi jellegű* tömörülés, akár vérségi kapocs, akár védelmi szempont vagy helyes munkafelosztás, vagy bármely más közös érdek, ősi szokásokhoz való ragaszkodás hozza össze lakósait: addig a tanyás-település a birtokviszonyokkal, a birtokfelosztással, a telek fogalmával és az agrikulturával szoros összefüggésben van és mindig a mezőgazdasági cél érdekében történik.[1]

Területünkön a tanyáknak mind a két formájával találkozunk; ismerkedjünk meg tehát velök. Az *egyes tanyák* lényege az, hogy mindig a hozzátartozó földön épültek fel, amelyek a telket (a tanya telkét) körűlveszik, és a tanyához tartozó földeket árkok, sövények, fák határolják. E tanyák eredete a messze multban keresendő, formája megvolt már a régi római villákban és Kr. u. a 6—7. században a kelták által lakott Irlandban. A kelták agrikulturájáról szóló források és a jelen állapotok bizonyítják, hogy a tanyához tartozó földek elhatárolása nem a tulajdonjog nyilvántartása, hanem a mezőgazdasági cél érdekében történt; az árkok vízlevezetésre, a legelő a barmoknak a tilalmas helyekről való visszatartására, a nagyobb birtokokon levő gazdasági épületek pedig a termésnek megvédésére szolgáltak. Hogy az egyes tanyák keletkezése a birtokfelosztással mennyire összefügg, azt Irland mezőgazdasága igazolja. A legrégibb időktől fennálló grófi uradalmak úgy osztattak fel és adattak bérbe a földműveseknek, hogy az egy telekhez tartozó földek mind együtt voltak; ez a birtokfelosztás az egyes tanyák

[1] Lásd: Auguszt-Meitzen: Siedelung u. Agrarwesen c. 3 kötetes munkájának idevonatkozó paragrafusait.

keletkezését teljesen igazolja, mert hiszen mindenki kényelmesen berendezkedhetett a saját földjén, felépíthette házát is.[1]

A csoportos tanyák összefüggésben vannak ugyan némileg ez egyes (singularis) tanyákkal, de lényegileg (eredetüket tekintve) mégis van különbség közöttük (figyelmen kivül hagyva most azt, hogy az egyes tanya egy telket jelent a hozzátartozó földekkel, szemben a csoportos tanyákkal, amelyek több teleknek egy helyen való csoportosulásából állanak elő), amennyiben egészen más természetü birtokfelosztásban keresendő eredetük, és nem az egyes tanyák voltak mintegy okai a csoportos tanyáknak. A csoportos tanyáknak e főltétele az, hogy az a terület, amelyen létesültek, valamikor hatalmas, egységes uradalom volt (vagy legalább annak része), amelyen a földmüves nép földközösségben élt jó ideig. Az intenzivusabb és fejlődöttebb gazdasági viszonyok mellett természetesen nem maradhat meg a földközösség a maga teljességében, a birtoktestnek vagy legalább egy részének felosztás alá kell kerülnie, amit vagy a földesúri önkény, vagy a lakosok közti sorshúzás (hazánkban például nyilhúzással) nagyon is egyenlőtlenül szabott meg. Az egy telekhez tartozó földek több darabba estek szét. Nem állhatott tehát elő az egyes tanya, amelynek lényege az, hogy a tanyához tartozó földek egy tagban legyenek.

Ilyen birtokviszonyok közi a telepesek külön-külön eredményes gazdálkodást nem folytathattak, különösen hazánkban nem, az általánosan elterjedt nyomásos gazdasági rendszer mellett. Több telepesnek egyesülnie kellett, hogy földjeiket egyöntetüen művelhessék ; meg kellett állapodniok az egyes csoportoknak, hogy földjeikbe mindannyian kalászos, vagy kapás növényt ültetnek, hogy azután az ugarban maradt földeket *közös legelőül* használhassák barmaik és szarvasmarháik számára.[2]

[1] Auguszt Meitzen : Liedelung und. Agrarwesen. I. kötet 50 l. ; 177—179. l.

[2] Vesd össze az itt elmondottakat Meitzennek a Weilerekre vonatkozó felfogásával. Sied u. Agr. I. köt. 431—441.

Ha valamely falu határán belül a telepesnek akár egy tagban, akár szétszórtan feküsznek földjei, még nem következik ebből, hogy tanyarendszeres gazdálkodást fognak folytatni; hogy tanyák keletkezzenek, ahhoz szükséges még, hogy a földek távol essenek a falutól, szóval a határnak nagy kiterjedésünek kell lennie, mert ellenkező esetben a faluban lakva is kényelmesen megművelhetik a földjeiket. A csoportos tanyarendszer formáját tekintve több tanyából álló telep, de mégsem az egyes tanyák összetételéből áll, *mert ezek sohasem kerülhetnek oly szorosan egymás mellé, hogy utcát alkossanak vagy valamely teret zárjanak be.*

A tanyák lényegét és eredetét ismerve, területünk régi mezőgazdasági állapotának ismerete mellett megközelítőleg megmondhatjuk, mióta vannak határunkban tanyák.

A tanya előállásának egyik kelléke már a XV. században is megvolt Nyíregyházán, amennyiben már ekkor is voltak földjei, amelyek a helységtől igen messze estek. 1471-ből van városi levéltárunkban egy oklevél, amely Nyíregyháza határait pontosan állapítja meg. Ebből ugyan sohasem tudnók Nyíregyháza akkori kiterjedését megállapítani, ha a Károlyi-nemzetség levéltárában levő 1804. térkép (2. ábra) és ugyanott az 1752.-i reambulatio útba nem igazítana minket, mert hiszen az oklevélben levő 20 helynévből (nem számítom a községneveket) csak háromnak emléke maradt fenn napjainkig és a határhányások sincsenek ma már meg. Akár az 1741.-i, akár az 1752.-i határmegállapítást (úgy amint az történt) követjük figyelmesen az 1804.-i térképen, mindjárt látjuk, hogy tökéletesen ugyanaz volt Nyíregyháza határa 1571-ben is, mint 1804-ben, szóval Sima-puszta (amely akkor még nem volt puszta, hanem Sima község földje volt) és Királytelek nem tartozott Nyíregyházához, de a következő századokban sem, mert 1804-ben sem volt még Nyíregyházához csatolva.

Az oklevelet a térkép mellett figyelmesen olvasva,

kijelölhetjük a térképen az oklevélben előforduló helyneveket, amelyek ma már teljesen feledésbe mentek. Feltűnő a latin oklevélben (1471.) a helynevek szép magyar hangzása.

Nyíregyháza határa tehát nyugat felé a XV. században is olyan messzire nyúlt, mint ma; azonban tanyarendszeres gazdálkodást ebben s a következő században nem tételezhetünk fel területünkön a földközösség miatt. A XVI. század utolsó tizedében Nyíregyházán a helységhez *közelebb fekvő jobb* földeket nyilasosztással felosztották, tehát tanyákra akkor sem volt szükség, hacsak nem azokon a távolabbi földeken, „amelyeket mindenki kénye-kedve szerint használt."[1]

A XVIII. századbeli okirataink már bővebb felvilágosítást nyújtanak területünk gazdasági állapotáról. A város körül egy terjedelmes közlegelő volt (lásd az 1804.-i térképet), akkora, hogy nemcsak a jobbágyok és földesuraik használták, hanem a szomszéd helységek lakói is.[2] Voltak nemesi (allodialis) földek is, amelyeket a földesurak a jobbágyoknak engedtek át[3] (valószínüleg oly feltétel alatt, mint ahogy azt annak idején az új telepesek közt osztották ki az 1757.-szerződés 7. pontja szerint). Az allodialis földek helyéről

[1] Tagányi Károly: A földközösség története Magyarországon Gazd. tört. Szemle. 1894. évf. 204. lap.

[2] Pascua pro mille ex ultra etiam pecoribus darentur, quae extraneis quoque exarendare liceret, verum hinc florenorum Renenses circiter octo quotannis non prosperarent, ex hoc ideo, quod etiam dominí terrestres sua armenta ac greges pecorum hic pascuare, ex pecora aeque extranea admittere solerent. Conscirptio 1720-ból. (Országos levéltár lad. D. D. nro 8.)

[3] In territorio posessionis quoque hujus tres darentur campi, quia tamen territorii vastitas inter duo milliaria hungarica semet facile extenderet, prati id ipsum tam jurata fide recognitum cum ex oculari revisione mediante compertum fuisset, praeter praemissas terras arabiles etiam cui ubí placeret juxta libitum seminaturam exercere fas esset, ex hinc licet superius oppositarum seminaturam aliqua pars in terris *ut referebatur allodialibus fieri asveverat*, nulla ex inde difficultati aggestae ratione obstante midis criminatim apposita haberetur capacitas. Országos levéltár, lad D. D, nro 8.

okleveleink semmi felvilágosítást nem nyujtanak (öregebb tirpákjaink meg csak annyit tudnak róla mondani: valahol a város alatt kellett lennie), ellenben azt tudjuk, hogy: allodiatura dominalis terras arabiles metretarum Posoniensium 400 capaces, falcastra vero 56 complectitur; tehát 200 kat. szántóföld és 56 kat. kaszálónyi terjedelmű volt az allodiális birtok, (szénatermő föld). Egy kaszálón oly területet értettek, amelynek lekaszálása egy embernek egy napi munkájába került (diurno labore).[1]

Az allodiális és a többi földekre vonatkozólag ezeket találjuk: caeterum repetitum territorium quoad terras arabiles ex reliquam etiam sui partem nec cui demisso, sed nec in elevato adeo situm, ex exigua sui parte sabulosum quatuor se ordinario bobus cultivabile, ac post inseminationem unius unius cubili siliginis anthumnalis praemisso duplicato labore, alios praeter illum commnniter quinque ex mediem producens esset; vernalis vero seminatura tam hordei, quam ex avenae practicaretur, ubi demum terram dudum neglectam sive cespitem adoptare intentionaretur, in hunc casum ad praemissam procreationem triplicato opus esset labore sex ex octo etiam duntaxat bobus exerceri consveto.

Prata non adeo ampla haberent, ita ut uni ex uni non misi unius, ex unius falcatoris de ordinario obtingeret, prouti etiam praemissas falcaturas in partibus territorii incultis dissitim exercere solerent, ad rationem autem communitatis falcatorum circiter qradraginta pratum speciale asservaretur. Ubi aegre ut in praemissis unius falcatoris diurno labore communis quatuor bobus junctus currus coacervari posset.[2]

Ezek a gazdasági állapotok, valamint az, hogy: licet quidem nonnullae possessiones, ut essent Szent-Mihály, Nyíregyháza, Thura, Rácz-Fehértó et oppidum Nagy-Kálló,

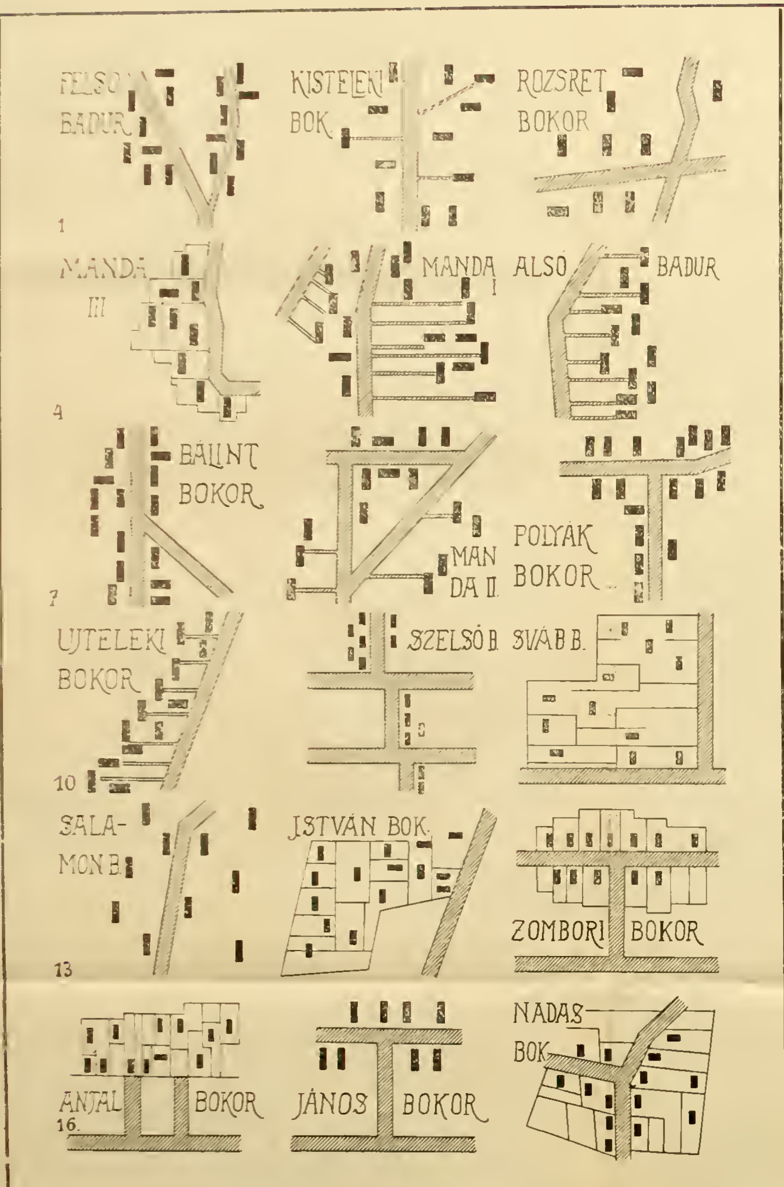
[1] Gróf Károlyi-nemzetség levéltára. Lad. 46 a. nro 8.

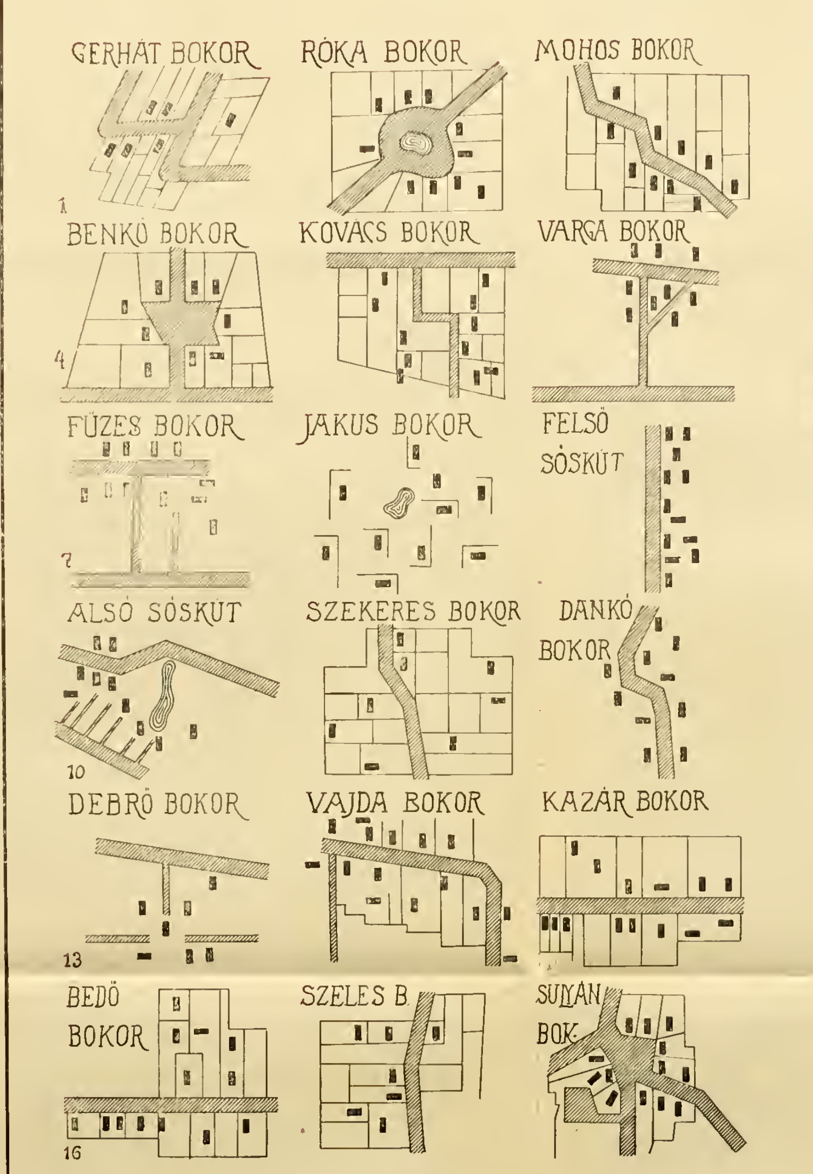
[2] Conscriptio in possessione Nyíregyháza. Országos levéltár. Lad B. B. nro 8.

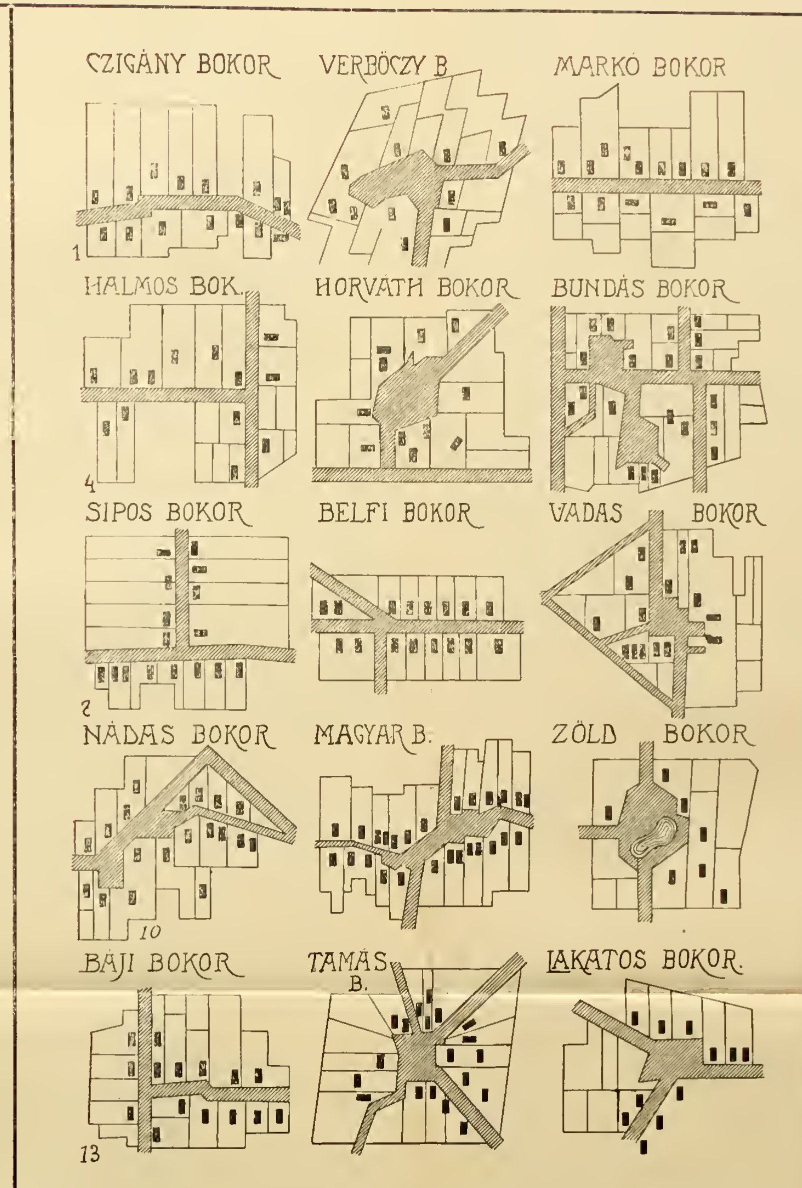
sua territoria alias in tres campos subdivisa ita usuarent, ut in uno eodemque campo authumnalem et vernalem seminaturam exercerent, *taliterque, quotannis unus tantummodo adoptaretur campus intra triennium tamen omnes omnino tres successive excolerentur,* világosan bizonyítják, hogy területünkön a XVIII. században (még a telepítés után is incolae hujates ad seminationem trifolii moniti sunt) a *három nyomásos* (ugar, forgatás, vetőszántás) *gazdasági rendszert alkalmazták fekete ugarral,* (azaz ősztől május végéig volt ugarban a föld.)

Arra már rámutattam, hogy a nyomásos (fordulós) gazdasági rendszer mellett legeredményesebb a tanyarendszeres gazdálkodás, tehát a mai tanyáink eredete (csirája) már a XVIII. sz. első felébe teendő; természetesen nem olyan tanyákat kell értenünk, amelyek ma határunkban vannak; az akkori gyér lakosság mellett ez fel nem tehető. Tanyáink csak a lutheránus tótok beköltözésével fejlődtek ki. Ősi családjaink és idősebb tirpák gazdáink, akik hagyomány útján valami keveset tudnak múltjukból, szintén azt állítják, hogy valamelyes tanyák voltak már a betelepítés előtt is.

A következő táblázatban összeállitottam *csoportos tanyáink* sorrendjét.

3. ábra. | 4. ábra. | 5. ábra.

3., 4. és 5. ábra. A nyiregyházi csoportos tanyák alaprajza. Vonalkázott területek a tanyák útjai és terei; a befeketített kis négyszögek házak; a vékony vonalak a házakhoz tartozó telket és földeket, valamint az egy csoportba tartozó (nagyobbára akácos árkokkal körűlvett) tanyákat határolják.

A nyíregyházi csoportos tanyák sorrendje.

Sorszám	A tanya mai neve	A tanya neve magyarositás előtt	1827-ben milyen néven szerepelt?	Lakóházak száma 1896-ban	Lakóházak száma 1906-ban
1	Felső-Badur	ugyanaz	Szoroky szállás	66	120
2	Kisteleki bokor	„	Pappok szállása	10	10
3	Rozsrét bokor	„	Palitz szállások	32	36
4	Mándi bokor III.	Manda bokor	Kováts Pál sz.	14	23
5	Mándi bokor I.	„ „	Vidoven szállás	51	50
6	Kordován bokor	Alsó-Badur	Bartha szállások	24	27
7	Alsó-Badur	„	Kotzka szállások	16	17
8	Bálint bokor	„	Koska szállások	30	32
9	Mándi bokor II.	ugyanaz	Szászky, Szurovcsák	30	32
10	Lóczi bokor	„	Bogár és Vetzán sz.	11	12
11	Polyák bokor	„	Polyák szállás	20	22
12	Ujteleki bokor	„	Kováts András sz.	41	39
13	Szélső bokor	„	Biri, Szalántzi és Palotai szállas	54	49
14	Sváb bokor	„	Fabula, Melich és Valent szállások	16	19
15	Salamon bokor	Franko v. Pizor	Frankó és Augusztinyi szállások	21	26
16	István bokor	Styeványik	még nem volt meg	4	4
17	Zombori bokor	Zomborszky	Zomborszky	19	20
18	Antal bokor	ugyanaz	még nem volt meg	20	24
19	János bokor	Jánószky bokor	Jánószky szállás	23	23
20	Nádas bokor	Hankószky bok.	Gerhard v. Hankószky szállás	10	11
21	Gerhát bokor	ugyanaz	Nádas bokorhoz tartozott	21	23
22	Róka bokor	Liskány bokor	Liskány szállás	24	23
23	Mohos bokor	Maháts bokor	Maháts szállás	8	8
24	Benkő bokor	ugyanaz	még nem volt meg	20	25
25	Kováts bokor	Putnóczky b.	Kovács szállás	17	17
26	Varga bokor	ugyanaz	Varga szállás	32	38
27	Fűzes bokor	Fizel bokor	Dióssy, Hulvey, Draskóczy	24	28

A nyíregyházi csoportos tanyák sorrendje.

Sorszám	A tanya mai neve	A tanya neve magyarositás előtt	1827-ben milyen néven szerepelt?	Lakóházak száma 1896-ban	Lakóházak száma 1906-ban
28	Jakus bokor	ugyanaz	Suhajda és Jakus szállások	22	23
29	Felső-Sóskút	"	Sóskúti szállás	41	46
30	Alsó-Sóskút	"	Ilcsik szállás	19	24
31	Szekeres bokor	"	Hulyok szállás	21	27
32	Dankó bokor	Furmann bokor	Chován szállás	23	28
33	Debrő bokor	Debroszky	Debroszky szállás	30	33
34	Vajda bokor	Sajben	Hudák és Bukovinszky	21	26
35	Kazár bokor	ugyanaz	Mitovszky	22	26
36	Bedő bokor	Betkó bokor	még nem volt meg	8	10
37	Szeles bokor	Sztreborni	Laczkovszky	6	7
38	Sulyán bokor	ugyanaz	ugyanaz	37	36
39	Czigány bokor	"	"	29	30
40	Verbőczy bokor	Verboszky	Jeszenszky vagy Verbovszky	13	14
41	Markó bokor	ugyanaz	Pápai és Chrenkó	28	32
42	Halmos bokor	Henzsell	ugyanaz	16	19
43	Horváth bokor	ugyanaz	Hornyák	22	23
44	Bundás bokor	"	Moravszky	35	45
45	Sipos dokor	Mokriánszky	ugyanaz	39	45
46	Belfi bokor	Bellyus	"	10	11
47	Vadas bokor	Poloma	Polomen	18	21
48	Nádasi bokor	Racskó bokor	Trsztyánszky	30	35
49	Magyar bokor	ugyanaz	ugyanaz	25	30
50	Zöld bokor	Zelenánszky	"	5	9
51	Báji bokor	Bobály bokor	Bobálly	24	29
52	Tamás bokor	Tomasovszky	ugyanaz	29	31
53	Lakatos v. Bánfy	Bánszky	Zsidó szállás	28	40

Egyes (singularis) tanyáink következő módon oszlanak meg: Alsó-pázsit 62 tanyával, Felső-pázsit 117 tanyával, Örökös-földek 27 tanyával, Cúgos-rész bizonytalan számmal, Sima-puszta 106 tanyával, Pupos-halom 29 tanyával (az 1906.-i házadó-lajstromból kijegyezve, Adóhivatal).

Királyteleknek tanyáit, bár közigazgatásilag Nyíregyházához tartoznak, nem vettük fel, amennyiben vizsgálódásunk körén kivül esik olyan tanyákról szólani, amelyeknek etnografiai sajátosságuk nincs. A Dessewffy grófok modern, mintaszerü gazdálkodási céljaiknak megfelelően építették fel a lakóházakat munkásaik számára. Királytelek lakosainak száma az 500-at felülhaladja. Van itt vasut, posta, távíró, iskola, kórház, szép rendezett utca stb.

A csoportos tanyák táblázatának harmadik rovatát az 1827.-i tanyaösszeírásból állapítottam meg. Ebben az összeírásban levő tanyák neveinek legnagyobb része teljesen ismeretlen gazdáink előtt, ha megkérdeztem pl. hogy mely tanyák neveztettek régen Chován, Mitowszky szállásoknak, egyáltalában nem tudták megmondani. De nekem ezekre feltétlenül szükségem volt, mert csak ezek alapján tudom megmondani, mely tanyák voltak meg már akkor s melyek újabb eredetüek. Úgy segítettem magamon, hogy három legöregebbnek ismert tirpák előtt az összeírásból az egyes tanyák alatt előforduló neveket külön-külön felolvastam; mindjárt felvillant a szemük, mert *az összeírásban felsorolt családok elbokrosodva*[1] *mai napig is majd mind együtt vannak;* így mindjárt meg tudták mondani, hogy az összeírásban említett tanyák ma melyeknek felelnek meg. És ha három ember külön-külön ugyanazt mondja, ezt már eléggé biztosnak gondolom.

István-, Antal-, Benkő- és Bedő-bokor volnának azok a tanyák, amelyek 1827-ben nem voltak még meg, de ezt pozitivus bizonyossággal még nem mondhatjuk, mert még abban a korban esetleg 3—4 telkével nem vették külön bokortanyá-

[1] A bokortanyák nevének egyik magyarázata.

3*

nak, hanem az összeírásban a telkeket a legközelebb eső bokorhoz írták.

Ha figyelemmel kísérjük az összeírást, mindjárt észrevesszük azt a törvényszerüséget, hogy a bokortanya vagy a benne élő legtehetősebb család nevét, vagy pedig annak a családnak nevét viseli, amelynek ott a legkiterjedtebb rokonsága volt. És így van ez mai nap is: a tanyák magyar elnevezései sokszor egyenes fordításai a tót neveknek (Zelenanszky—Zöld, Liskány—Róka, Trsztyánszky — Nádasi stb.)

Az összeírásból még egy hasznunk van: megtudjuk, hogy területünk melyik részén vannak az *ősi családok*, akiknek ősei az 1752.-i conscriptióban is szerepeltek és utódaikat ma is megtaláljuk tanyáinkon (lásd az 1827.-i nagy tanyaösszeírást a városi levéltárban).[1] Legtöbben vannak területünk északnyugati részén.[2] Itt és a város északnyugati részében húzódtak meg a tót betelepülők elől. Hogy ennek így kellett lennie, bizonyítja az, hogy a város északnyugati részén egy egész utcát róluk, mint gör. kath. vagy orosz vallásuakról, Orosz-utcának (a mai Kossuth-utca) neveztek el.

A tót atyafiak által végzett conscriptióban a „Rusnáczká Paléta"-ban (orosz kerület) vagy az orosz utcában mindig tömegesen fordulnak elő ősi nevek, míg más utcákban vagy palétákban csak elvétve.[3]

Az utcák helyzete, valamint a fennmaradt régi lakóházak is mind azt bizonyítják, hogy a városnak az ősi családok

[1] Hogy az ősi családok mely tanyákon maradtak fenn, úgy állapitottam meg, hogy az 1752.-i conscriptioban levő (tehát a telepítés előtti) neveket kikerestem az 1827.-i (tehát telepités utáni) tanyák szerint csoportositott összeirásban és ott találtam is közülök 48 családot; azután, hogy még jobban meggyőződjem az ősi családok ilyetén módon való kikeresésének pontosságáról, személyesen felkerestem őket az összeirásban *már megállapított* tanyákon, és tényleg ott találtam őket.

[2] Ősi családok vannak még ma is Felső-Badur, Felső-Sóskút, Alsó-Sóskút, Jakus-, Szekeres, Dankó-, Frizes-, Bundás-, Lakatos-, Sipos-, Szélső-, Mándi I.—II., Alsó-Badur-, Bálint- és Kordován-bokor tanyákban.

[3] Városi levéltár. 1767. év nro 8; 1778. nro 5.

által lakott északi és észak-nyugati része régibb és hogy a város déli felében van a legtöbb új utca; figyelembe véve még azt, hogy nyugat és kelet felé is sok utca fejlődött, amióta a fejlődést gátló mocsarakat a város nyugati és keleti részén lecsapolták. Akik városunkban tudnak valamit arról, hogy a tanyákon galiciai és lengyel bevándorlottak is vannak, ezeket *rendesen összetévesztik* az ősi családokkal; az összetévesztésnek oka az, hogy a *kétféle népnek közös a vallása* (gör. kath. vagy orosz) és *részben a nyelve is*, mert a szláv nyelvü települtek erősen magyarosodnak. Innen van az, hogy galiciai településekről beszélnek a Badurban, de nem találtam ott őket, hanem épen ellenkező irányban, a várostól délre vannak: a kisteleki bokorban 7 család, az Örökös-földeken 5 család, Ó-Kisteleki szőllőben 2—3 család, az Új-Kisteleki szőllőben 1, a Jánószky-tanya körül 3 család, az Orosi szőllőben 2 család. (Bár ez utóbbi nem tartozik területünkhöz, de felemlítem, mert e szőllők lakosai mind Nyíregyházához gravitálnak.[1])

* * *

Ha területünknek 75,000-es katonai térképét figyelmesen szemleljük, mindjárt szemünkbe ötlik, hogy városunk belterülete nem nagyobb a tőle délnyugatra levő Hajdunánás, Hajdudorog területénél, a tőle nyugatra fekvő Bűdszentmihálynál meg épen kisebb, holott jelentőségre messze felülmúlja azokat. Mi lehet ennek az oka? Városunktól nyugatra vetett pillantás mindent megmagyaráz. Városunk éltető eleme künn van a csoportos tanyákon. Feltűnő még az is, hogy városunktól nyugatra nagy területen nincsen semmi, aztán egy 5—6 kilométer hosszu csodálatos településsel megkezdődnek gyönyörü csoportos tanyáink, amelyek akácos árkaikkal körülkerítve, magasabb helyről úgy tűnnek fel a hullámos

[1] Ezeket az adatokat a tehetős Maleczky családtól szereztem be, amely családdal az itt említettek a 60-as években jöttek területünkre. A régebbi családokra vonatkozólag lásd az 1827.-i conscriptiót. A Dessewffy grófok uradalmában 250 körül vannak.

fekvésü szántóföldek között, mint megannyi kis erdő vagy park. A nagy üres térségnek oka az, hogy a város körül óriási terjedelmü közlegelő [1] volt, ahol a lecsapolás előtt az Ér-csatorna vízrendszerébe tartozó mocsarak helyezkedtek el.

Már a 75,000-es térkép is, de még inkább kataszteri térképeink mutatják, hogy tanyáink település-módja rendkívül gazdag és változatos a formában. Lássuk előbb csoportos tanyáinkat.

Ezek két nagy osztályba sorozhatók: vannak olyanok, amelyekben az *egy csoportba tortozó telkek külön-külön* és emellett még az összes, egy csoportba tartozó telkek *együttvéve* is nagy közös (rendszerint akácos) árkokkal kerittettek be (lásd a 3. ábra 4, 12, 14, 15, 16, 18; 4. ábra 1, 2, 3, 4, 5. 11, 15, 16, 17, 18 és az 5. ábra tanyáit); a csoportos tanyák másfélesége az, amelyben csak az egyes háztelkek vannak elkerítve (lásd a 3. és 4. ábrának fentebb meg nem jelölt tanyáit).

Fő jellemvonása csoportos tanyáinknak az, hogy sohasem a városból sugarasan induló főutak mentén, hanem a főutak által alkotott körcikkelyekben helyezkednek el olyanformán, hogy a főutakból kiinduló egy vagy több mellékút vezet hozzájuk. (Lásd az 1. ábrát.)

Ha a főútról letérünk és bemegyünk a teljesen körülárkolt csoportos tanyák bármelyikébe, szinte azt hinnők, hogy nem is tanyán, hanem egy kisebb faluban vagyunk. A tanya főútja mentén (vagy ha van mellékútja, akkor rendszerint annak mentén is) házak helyezkednek el. A főútak sokszor kiszélesednek és teret alkotnak, néha több mellékút fut össze a tanya közepén lévő négyszögü, trapezoid vagy köralaku térre, amelyet házak vesznek körül. Néha a tanya főútjából derékszögben egy mellékút vezet, ⊤ alakot formálván, máskor meg a főút ágazik ketté és annak mentén vannak a házak.

[1] Lásd az 1804-ből való térképet. 2. ábra,

Nem is olyan telepek ezek, mint a nagy germán síkságon vagy porosz-lengyel területen levő Weilerek az ő három, maximum hat házukkal; a mi tanyáink igen előrehaladott települések, középhelyet foglalnak el a falvas- és tanyás-település között. A tanyabiróság, az iskolák, 30, 40 házas, nagyobb tanyáinkat egész községi jellegüvé teszik.

Tanyáink alakját és formáját tekintve, feltétlenül szláv típusuak, vagyis jellemző rájuk a *köralaku* és *utcás* település-mód.

Településeink nem épen azért szláv jellegüek, mert itt szlávok vannak, hanem mert az egész Magyarország (kevés kivétellel) a szláv település típus területébe tartozik, de nem tiszta szláv, mert kelta és germán jelleg is van benne.[1] Csoportos tanyáink a *szláv nemzetségi tömörülés* kitünő példái (a házközösségen és földközösségen alapuló ősi szokás maradványa). A városnak zsákutcái, ahol a rokonság összecsoportosult, a bokortanyák, amelyek mindegyikében a rokonság és az elbokrosodott familia a lehetőségig együtt maradt, mind igazolják állításunkat. De nemcsak ebben, hanem a telkeknek és a rajtuk épült házaknak egymáshoz és az utcához való helyzetében is teljesen szláv jellegüek, *azaz a lakóházak egymáshoz való helyzetükben párhuzamosak és az utca hosszvonalával derékszöget alkotnak;* a házak oromzatukkal és nem hosszanti kiterjedésükkel néznek az utcára. E szabály általános érvényességét azonban egy dolog, ami nemcsak területünkre, de az egész Nyírségre érvényes, hatalmasan befolyásolja, és ez az, hogy: ahol csak lehet, mindenütt észak-dél irányban építik a házakat hosszanti kiterjedésükkel, még pedig a homokbuckák magaslataira. Ahol tehát az útak nem nyugat-keleti irányuak, ott a házak nem lesznek derékszögben az utcára, hanem mindig bizonyos szög alatt hajlanak hozzá, aszerint, hogy milyen szöggel tért el az út a nyugat-keleti iránytól.

[1] Meitzen II. köt. 231—269. l.

Meglepetve konstatáljuk ezt a szabályt a köralaku s általában olyan települések mellett, amelyek valamely teret zárnak be. Az a szabály, hogy a házak oromzatukkal nyílnak a tanya közepén lévő térre, addig csorbát nem szenved, *míg a házak megmaradhatnak* észak-dél irányban ; de ott, ahol mind a két szabálynak meg nem felelhet az építkezésmód, a tirpák gazda az előbbi szabály (köralaku település)

6. ábra. Részlet a Tamás-bokorból.

ellenére észak-dél irányban építi házát. Igen szép példa erre a Tamás-, Verbőci-, Sulyán és Róka-bokor (Lásd a 4. és 5. ábrát).

Az észak-dél irányban való építkezésnek az oka az, hogy az uralkodó északi szél, vihar, így az épületeket csak szélességében (szóval kis helyen) támadhatja és rongálhatja, míg más irányu építésmód mellett a csaknem kizárólag nádtetőt (a nád, ha már régi, rendkívül könnyen törik) igen erősen pusztítaná.

6. ábránk a Tamás-bokor északi részét mutatja az észak-dél irányu házakkal. A térség, amely a házak előtt van, □ alaku, a közepe felé lejtősödik, a házak fenn a magaslatokon épültek. A térség közepét valamikor tó borította, most homokbánya van a helyén, ahonnan a finom agyagos lőszt mésszel keverve festéshez alapszínül használják. Köralaku és általában teret bezáró településeink csaknem kizárólag ilyen tavak körül történtek, amelyek a kacsáknak, ludaknak kedvenc tartózkodó helyei voltak, nem kívánkoztak a vetésbe, nem kellett rájok vigyázni, az asszonynépség meg kenderáztatóul használta a vizet. A Sulyán-bokorban ma is van kenderáztató. Ezek mellett még a szarvasmarháknak, disznóknak (ezelőtt juhoknak is) az ilyen körülzárt helyeken való tartása tette kedvezővé ezt a település-módot. (6. ábra.)

A belsőség nélkül levő csoportos-tanyás-településeink kevésbé jelentősek. Vagy a mellékutak két oldalán, *közvetlen az út mellett* helyezkednek el a házak (3. ábra 7. 11. stb.) vagy beljebb épültek a házak, úgyhogy a rendes kocsiútról derékszög alatt mindegyik tanyához külön-külön egy-egy kis út vezet (3. ábra 2, 5, 6, 10. stb.)

Szinguláris tanyáink külön-külön *egyes telkek*ből állanak, azért ezekről a „telkek, lakóházak“ c. fejezetben lesz szó.

Itt kell még megemlékeznem lakosainknak a szőlőkben való település-módjáról. Érdekes ez: mindmegannyi egy-egy kis faluval ér fel állandóan künnlakó munkás és napszámos népével.

Az Ó-szőlők jegyzőkönyvében ezt olvassuk többek közt: „Nos universitas praelatorum, baronum, magnatum et nobilium comitatus de Szabolch memoriae commendamus tenore praesentium stb. . . quod nos subinfertum indultum dominii sui terrestralis ad vineas in territorio ejusdem *possessiones Nyiregyháza* implantandos sub sede dominali die vigesima mensis Juny anni retroacti millesimi septingentesimi septuagesimi quinti concessum et ex tradatum.“ Tehát 1775-ben telepítették. Azóta szépen gyarapodott ez a telep. Az utcás

településnek igen szép példája ez a nagyobbára rendes házakból (úri és paraszt házak) álló szőlő. Borház kevés van benne.

Az 1790-ben telepített Új-szőlő[1] szintén az utcás település-tipust képviseli. Itt még sokkal kevesebb a borház, mint az Ó-szőlőben. Vagy a régi borházakat alakították át, vagy pedig már eredetileg rendes lakóházat építettek, még pedig oly sűrün egymáshoz, hogy a szőlőtőkék csak imitt-amott tünnek elő a házak mögött.

Az Új-szőlők mögötti Hímeskert csak 10 éves telepítés. Nagyobbára az intelligencia kezében van modern borházakkal és nyaralókkal, azért települési viszonyairól nincs mit szólanunk.

Az Ó-kisteleki szőlőt jegyzőkönyveinek tanusága szerint 1791-ben telepítették. A jegyzőkönyvekben csak kisteleki

7. ábra. Település homokbuckás területen.

szőlő néven fordul ugyan elő, de ez természetes is, mert csak akkor kapta az „*Ó*“ nevet, amikor az 1820-ban létesített „*Új*“-kisteleki és Rozsréti gyümölcsöskertek 1840-ben átalakultak szőlős-kertekké; ekkor az Új-kisteleki szőlőtől való megkülönböztetés végett kapta az „Ó“ nevet.[2] Az Ó-kisteleki szőlő lakosságának tömörülés-módja ugyanolyan, mint az Ó- vagy Új-szőlőké. Ezelőtt a galiciai telepesek ütöttek itt

[1] Contractus novae vineae. Városi levéltár 1790.

[2] A szőlők jegyzőkönyveit lásd az illető szőlők inspektorainál.

tanyát, de újabb időben eladogatták szőlőjüket és részint széjjelszóródtak az Örökös-földeken, részint a kisteleki-bokorban verődtek tanyákba.

Igen érdekes az Új-kisteleki és a Rozsréti szőlőknek a település-módja. Mind a kettő erősen hullámos észak-dél irányú homokbuckás terület. Ez a felszíni alakulás szabja meg itt a település-módot. Az útak, amelyek a dűlőket elválasztják, az észak-dél irányú buckáknak megfelelően vagy a buckasorok közti völgyben, vagy oldalán futnak végig észak-dél irányban. A házak, (amelyek vagy rendes házak vagy borházak) rendesen a homokbucka magaslatán vagy oldalán végigmenő út két oldalán helyezkedtek el, míg a völgyben menő útak mellett csak itt-ott vannak házak, amint azt 7. ábránk mutatja.

Telkek, lakóházak.

Területünkön kétféle telkekről beszélhetünk: városi és tanyasi telkekről.[1] Ma már nagyon kevés mondani valónk van a városi telkekről, mert a tanyasi gazda, akinek rendes körülmények közt a városban is van telke és háza, ezt rendesen bérbe adja a városban dolgozó napszámosoknak és iparosoknak, ő maga pedig csak egy kis szobát tart fenn magának, hogy legyen hol megszállnia, ha bejön a tanyáról a hetivásárra vagy ünnepnapokon a templomba.

Hogy ezelőtt, amikor még Nyíregyháza nem öltött városi jelleget, milyen volt benne egy-egy telek, a Mária Terézia korabeli „Urbaria et conscriptiones"-ek tájékoztatnak bennünket. „Nyiregyháza helységben egy jobbágy-házhelynek fundusa, azaz házhelye, annak udvara, szérűs és veteményes kertje oly nagy és téres helyt foglaljon, aminémű két pozsonyi mérőnél nagyobb lészen (egy kat. holdnál nagyobb) tehát az külső appertinentiákban számláltassék" (vagyis a tanyaföldekhez.)[2]

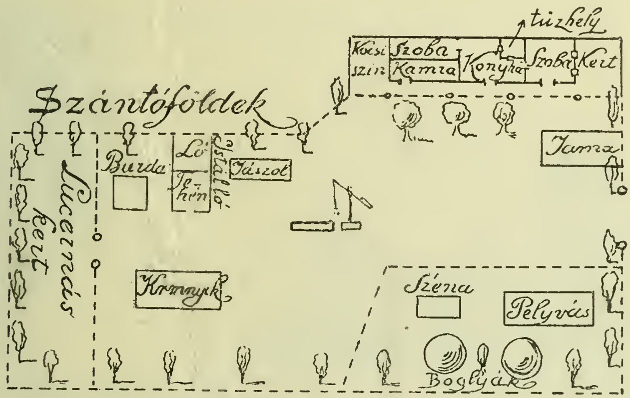
Ezeknek a hatalmas kiterjedésü ősi (régi felosztáson alapuló) telkeknek maradványai a városvégeken, a Selyemutcában, (amelyek nagy része még ma is a Bújtosig nyúlik ki) Kótaji-utcában és a Szarvas-út déli részén ma is megvannak.

A régi állapotok ma már nagyon megváltoztak; ahol

[1] A városi telkek közül természetesen csak a paraszt-telkeket veszem figyelembe, amelyek berendezéseikben *földművelő népünk rég gazdasági viszonyait és szokásait még némileg visszatükrözik.*

[2] Országos levéltár: Úrbéri tabellák a helytartótanácsból 1769—70 év nro 81.

még megvannak ezek a nagy telkek, nagyobbára üresek, dísztelenek; a nagy telkek egyik sarkában meghúzódik egy ház, vele szemben egy gémes-kút, egy farakás, disznó-ól, szemétdomb és egy krumplis-verem, és kész az egész telekberendezés. Nem ritkaság a ház előtt 3—4 eperfa. Amint a ház végződik, következik utána hol kóróból, hol deszkából összerótt kerités, amely a telkekhez tartozó kertet választja el. A kertekben igen sokszor a mai földdrágaság mellett is

8. ábra. Siska Pál telke a Manda-bokorban.

haszontalan dudva, fű és imitt-amott egy-egy akácfa meredezik az égnek a hasznos konyhakerti növények helyett. Az utcák rendezése miatt most már ritkák a házaink előtt levő kertek. A telkek keritései vagy deszkából (palánk) vagy vert falból (múrik) készültek. A kapukról és utcaajtókról nem szólunk, mert népies jellegöket már elvesztették.

Sokkal érdekesebbek a tanyasi telkek. 8. ábránk a Manda-bokorból Siska Pál telkét mutatja:

Az első, amit figyelembe kell vennünk, a kerítés. A 9. ábrán (ugyanarról a telekről) láthatók a földbe ásott cölöpök, amelyek rendesen egy öl távolságra vannak egymástól; ehhez vannak erősítve vízszíntesen a deszkák (rendesen 3, rikán 4)

egymás felett 15—20 cm.-nyi távolságban. A kerités nem magasabb 1—1·50 m.-nél. Egyéb célja nincs, mint hogy az udvaron levő barmokat elzárja; az apró baromfi-jószágnak a keritésen túl is szabad az útja: ahol pedig nem szabad, (mint pl. a szőlőkben), ott legalább ½ m. magasságig nincs hézag a deszkák között. Az itt bemutatott kerítések tipikus fellépésüek az összes tanyáinkon.

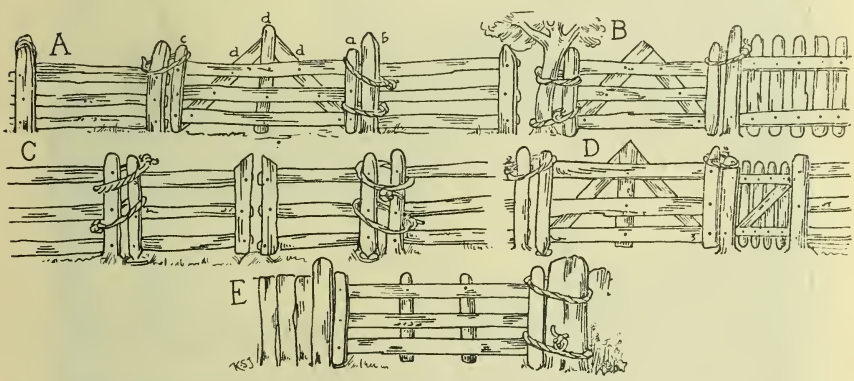

9. ábra. Siska Pál tanyája a Manda-bokorban.

A kapu, amelyen át a telkekre jutunk, igen egyszerü: Leghasználatosabb az egyszárnyú kapu (A., B., D., E.,) de nem megy ritkaság számba a kétszárnyú kapu sem. (C.) A kapuszárfa (a) a kerítés oszlopához (b) csak nagyon lazán van oda erősitve dróttal vagy zsineggel. Ha kiakarják nyitni a kaput, a „c." mellett levő zsineget vagy drótkarikát „c."-ről leveszik. Ez a zsineg vagy drót az egyedüli kapuzár. A

kerítés ép úgy, mint a kapu, gyalúlatlan vagy gyalúlt deszkából áll, csak a deszkák összekötése (d., d., d.,) történik néha akácfával deszka helyett. Az egész kapu oly könnyű, hogy a kapuszárfa alá, a mely körűl a kapu forog, nem is igen tesznek valami kemény tárgyat (követ), mert nem vágódik bele a földbe.

Előfordul az is, hogy a kapu (vráta) mellett egy kis deszkából összerótt utcaajtó (dverce) szolgál a gyalog ember számára. (10. ábra D., E., és 11. ábra). Ahol ez nincs meg, ott a vrátán keresztül közlekedik a gyalog ember is.

10. ábra. A nyíregyházi tanyákon leggyakrabban előforduló kapualakzatok.

Ha a ház előtt kis kert van, ezt rácsos- vagy napraforgó-kerítés határolja (11. ábra), de igen gyakran *akácos árok helyettesiti ezeket.* Az első szobából, hátsó szobából, konyhából és kamrából álló lakóház a telek egyik szögletében épül és sokszor ugyanazon fedél alatt van az istálló és kocsiszín is. A tirpák gazda igen szeret háza elé 3—4 eperfát ültetni, ez alatt költi el ebédjét nyáron (néha külön e célra szolgáló kis asztal és zsámolyszékek mellett), ha nincsen nagy mezei munkával elfoglalva, mert akkor a szérün ebédel.

A lovak és tehenek számára külön istállót (sztaja) csak a módosabbak építenek (akiknek sok jószáguk van),

a szegényebbeknek megfelel a lakóházzal egy födél alatt álló istálló is, amelyben a lovakat a tehenektől a földbe ásott oszlophoz és a jászolhoz vízszíntesen erősitett gerenda választja el. A lovak és tehenek kora tavasztól kezdve elhagyják az istállót és a ház végében levő hatalmas diófa vagy eperfa alatt vannak késő őszig, mig az istálló ezalatt az apró baromfi-jószágnak tartózkodó helye lesz. A trágyadomb, akár külön istállóról, akár a lakóházzal egy fedél alatt levő

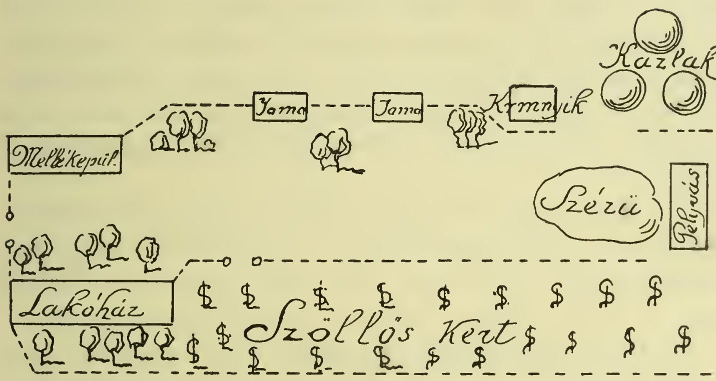

11. ábra. Ács Györgyné háza (Felső-Badur 4. sz.)

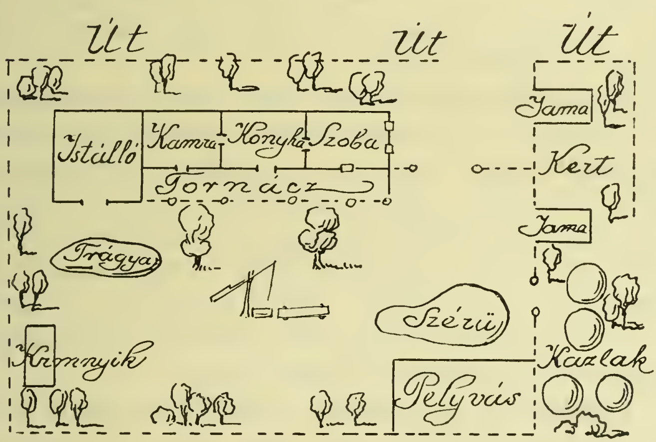
istállóról van szó, mindig közel van ahhoz. A házzal szemben, a telek végében foglal helyet a krmnyik (disznóól). A gémes kútnak a telek közepéről nem szabad hiányoznia.

Míg a lakóház rendes körülmények között a telek utcafelőli részében van, addig a szérűt jó mélyen a telek hátulsó részében csinálják meg (távol a háztól) tűzbiztonság szempontjából (12. ábra.) A szérü mellett mindjárt ott találjuk a pelyvást (12. ábra.)

Egy telekről sem hiányzik a krumplis verem, amelynek ha félig a földbe, félig felette épült, *jama* a neve, ha teljesen beépítették a földbe, *burda* nevet visel.

12· ábra. Telek a Halmos-bokorból.

13. ábra. Telek a Mazár-bokorból.

Az előrelátó és óvatos gazda a krumplis vermet mindig úgy építi, hogy csak a nyílása van a telken, a többi része kívül esik (13. ábra), mert az udvaron ugrándozó borjú

vagy csikó, ha erre rálép, besüpped s kitöri a lábát. A széna- és szalma-kazlakat vagy a telken belől külön elkerített helyen, (8. ábra), vagy a telken kívül rakják (12, 13. ábra.) A telkek hátsó részeiben igen gyakori a kert, konyhakerti növényekkel, gyömölcsösökkel és szőlővel (néha lucernával) beültetve. A telek kerítését 5—6 méternyi távolság ban ültetett akácfasor veszi körül, ha a kerítést nem árok helyettesíti, mert ebben úgyis feltétlenül és sűrün vannak akácok.

Ez volna tanyasi telkeink általános tipusa, amelytől természetesen a helyi körülmények szerint sokszor nagy eltéréseket találunk, pl., hogy csak egyet említsek: a szérük olykor a telkek végében elterülő szántóföldeken vannak.

Telkeink berendezése, nevezetesen a házaknak a telek utcafelöli szögletében oly módon való térfoglalása, hogy oromzatukkal az utcára néznek, az alacsony kerítések, a melléképületek és a kertek elhelyezkedése, de különösen a lakóházak szerkezete, (amint alább látni fogjuk) *a szláv település-tipusra emlékeztetnek.*[1]

Területünkön a városban épült parasztházak egyáltalában nem, vagy csak nagyon kevéssé különböznek a tanyák lakóházaitól (akár a régi, akár az újonnan épült házakat nézzük) s ezért nem fogjuk őket külön vizsgálni. *A galiciai, lengyel és cseh* betelepültek házai nem különböznek a tirpákok házaitól, mert magukévá tették a tirpák-szokást, sok részük nem is épít új házat, hanem a tirpákét veszi meg.

Az *ősi családok* házai azok, amelyek szerkezetükben és alaprajzukban eltérnek a tirpák házaktól.

Lakóházaink legtöbbnyire vertfalból készültek; fecskerakás[2] csak nagy ritkán fordúl elő: egy ilyen házat talál-

[1] Meitzen: Siedelung u. Agrarwesen. III. köt. 508—512. l.

[2] Szalmával erősen kevert sárból oly módon épül, hogy ezt a a sarat a fundamentumra villával rakják. Az ilyen falak lassan készülnek, mert egyszerre csak 30 cm.-re emelhetik a falat, azután száradnia kell a srának és csak úgy folytathatják a munkát.

tam az Alsó-pázsiton és ez Bencsik Pálé. Sövényfonásu ház is nagy ritkaság nálunk; eddigelé csak egyről van tudomásom, a Sarkantyu-út 6. szám alatt (bent az udvarban.) Ez tulajdonosa állítása szerint egykoru a város ujraalapításával. A homokbucka tetején épült észak-dél irányban. A sövényfonás még máig is fennmaradt népünk között, de ma már csak a kisebb melléképületeket (fáskamara, gazdasági eszközök kamrája) készítik ilyen módon és ők erre azt mondják: *patics*-ból épűlt. A sövényfonásu házak (nálunk patics) vagy melléképületek úgy készülnek, hogy az épület vázát elkészítik fából. A tetőzet oszlopokon nyugszik, amelyeket paticcsal fonnak körül s ezt aztán sárral jó vastagon betapasztják.

Házaink fedélszerkezete meglehetősen egyöntetű. A keresztgerendák és szarufák adják meg a tető formáját s ez germán típusra vall, mert a germánok voltak a legelsők, a kik ezt használták.[1]

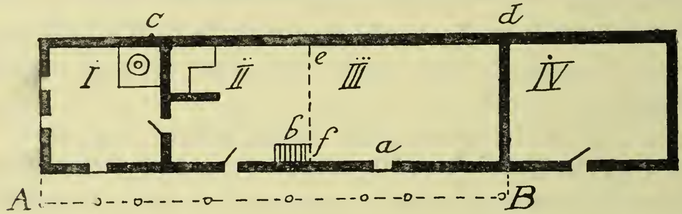
Általában területünk és az egész ország építési formái (csekély kivétellel) a *szláv*, *germán* és *kelta* tipusu formák keverékéből állanak.[2] Az építkezésben nálunk előforduló formákat mi mind a nagy germán- és orosz síkság és Európa északi népeitől kaptuk.

Olyan ház területünkön nincsen, amelynek négy dűlő oldalas tetőzete volna, hanem tipikus fellépésű a ház oromfala felett az üstökös fedél (11. ábra), míg a ház másik végében vagy nyitott a fedél, és ekkor deszkával elzárt a nyílás, vagy lecsapott és ezt *farozatnak* hívja népünk. A ház oromfala fölött a tető által alkotott nyílást paticcsal, vagy katóval fedik el (olykor deszkával) (11. ábra.) és sárral betapasztják. Ha a ház előtt van a padrajáró, akkor természetesen ennek megfelelő nyílást hagynak az oromfalon. (11. ábra.) A házak csaknem kizárólag náddal fedettek, csak a legújabb

[1] Meitzen: Siedelung u. Agrarwesen II. kötet 211.
[2] Meitzen: u. o.

házakon látunk elvétve zsindelyt, cserepet és palát. A régi házak kéményei paticsból vannak (11. ábra.) és csak azután honosították meg a tirpákok a vályog- és téglából készűlt kéményeket.[1]

Amit eddig elmondottunk a házakról, ezek külsőségek; sokkal fontosabb a ház beosztása és az alaprajza. A területünkön fennmaradt régi házak (a város északi és északnyugati részén, ugyancsak a várostól északra és nyugatra eső tanyákon is) alaprajzukban különböznek az újabb házaktól.

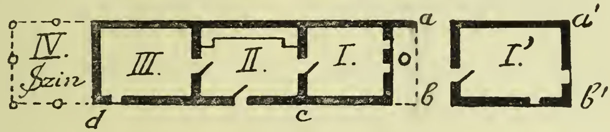
14. ábra. Gunyecz Ferenc házának alaprajza (Felső-Badur).

14. ábránk a Felső-Badurból Gunyecz Ferenc házának alaprajzát mutatja. Eredetileg két osztatú volt, egy szobából (I.) és konyhából állott (c—d-ig) vagyis a II., III. helyiség egy volt, amely a szoba nagyságának kétszerese. A szobába már eredetileg is csak a konyhából lehetett bejutni. A szobának két ablaka az utcára, kettő pedig az udvarra nyílik. A konyhában a tűzhelyet *csak újabb időben választották* el paticsból készűlt kőfallal (e., f.), és így lett a kétosztatú házból három osztatú. A harmadik (III.) helyiség ma kamrául szolgál, és hogy elég világosságot kapjon, az elválasztás után vájták ki az „a" ablakot. A padrajáró a konyhában van (b). Az A—B-ig terjedő tornác már eredetileg megvolt. Az istállót (IV.) csak újabban építették a házhoz paticsból, míg maga a lakóház vert falból készűlt. Amióta a ház megvan, már másodszor

[1] Ez nagyon módosította a konyha szerkezetét, amint azt később látni fogjuk.

fedték, tehát eredeti tetőzetét nem ismerjük; ma elől üstökös, hátúl lecsapott a tető.

Ehhez hasonló beosztású, de egyetlen tiszta sövényfonású ház maradt fenn a régebbi időkből a Sarkantyu-utcában, Dobránszky József tulajdonában.

15. ábra. Dobránszky József házának alaprajza (Sarkantyu-útca).

Ez is eredetileg kétosztású volt és csak újabban választották el a tűzhelyet és most a III. helyiség itt is kamráúl szolgál. A szobának itt nincs külön bejárata kívűlről, csak a konyhából lehet a szobába jutni. Az I. helyiségnek külön alaprajza azt az állapotot mutatja, amikor még nem újították a házat, az a—b falon oldalt egy ablak volt és a c—b falon is egy. Ma az a—b falat 1 és fél méterrel beljebb vették és így keletkezett előtte egy kis tornác, amelyen oszlop tartja a szobából kinyúló mestergerendát. A b—d fal mentén most sincs tornác. A ház elől üstökös, hátúl lecsapott; *farozatra csinálták*, ahogy a nép mondja. A házhoz oszlopokon nyugvó szín épűlt, amelynek mind a három oldala nyitott (IV). Alatta krumplis verem van.

Az ősi (a maitól elütő) típusu házakból még egyet mutatok be. Ez a ház az, amelyről legbiztosabban tudom, hogy nem tirpák kéz építette, hanem az *ősi* Ács család egyik elhalt tagja és ma is egy Ács kezében van (Ács Györgyné.) A ház Felső-Badurban 4. szám alatt van.

16. ábra. Ács Györgyné házának alaprajza (Felső-Badur 4. sz.).

A tulajdonosa, mikor vele a házakról beszélgettem, azt állította, hogy az ő régi házaik *legtöbbnyire csak egy szobából (I.) és konyhából (II.) állottak; ha volt valami jószáguk, annak vagy a házhoz vagy külön építettek istállót.* Az alaprajz a ház mostani állapotát mutatja. Az I. és II. helyiség a szoba és konyha; a III., IV., V. helyiség régen *egy volt* és istállónak használták külön bejárattal az udvar felől, most három részre osztották patics- és deszkafalakkal, még pedig úgy, hogy a konyhából mind a három helyiségbe el lehet jutni; és mivel ezekben ma húst, szalonnát, kenyeret, lisztet gabonát és zsírt tartanak, a célszerűség kívánja, hogy a konyhából hozzáférhető legyen. A negyedik helyiség ablakát újabban vágták ki. A 11. ábra és erről készített alaprajzunk, a 16. ábra mutatja, hogy a szoba utca felőli ablaka nincs az oromfal közepén, hanem kissé jobbra. Hogy miért van ez így, azzal magyarázza népünk, hogy középen nem lehet, *mert a mestergerenda alá kerülne az ablak nyílása* és akkor beszakadna a laza szerkezetű vert fal.

Az itt közölt három alaprajz körülbelül megadja típusát azoknak a régi házaknak, amelyek közül ma már igen kevés van és ritkán eredeti állapotában. Az a körülmény, hogy a házak két vagy legfeljebb három osztatúak *(eredetileg!)*, hogy csak egy lakószobájuk van (hátsó vagy kis szobájuk soha sincs, mint a szláv típusu házaknak) és az ablakok nem esnek a fal közepére (11. ábra.), egy kevés magyar jelleget kölcsönöz nekik: de viszont van bennük germán jelleg is a tető szarúfás szerkezetében, frank típus az üstökös fedélszerkezetben és szláv típus a konyhából való padrajáróban.[1]

Mikor a tótokat telepítették Nyíregyházára és megkapták terjedelmes háztelkeiket és szántóföldjeiket, megkezdték az intenzivus földmívelést és az ennek megfelelő nagyarányú építkezést. Ha területünkön jó hosszúra nyúlt, hatalmas

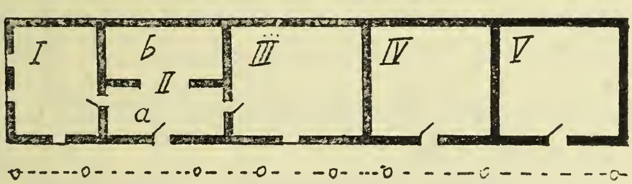
[1] Meitzen: Siedelung u. Agrarwesen. II. kötet 195—212. és III. kötet 5C5—520. lap.

parasztházat találunk 70—75 cm. vastagságú falakkal, biztosan rámondhatjuk, hogy tirpák kéz építette, még pedig a XVIII. század második felében, vagy a XIX. század első évtizedében, mert manapság már a tirpák sem épít ilyet.

17. ábra. Tipikus tirpák ház. (Selyem-útca 27.)

17. ábránk természetben és 18. ábránk alaprajzban mutatja ezt a tipikus tirpák házat (Selyem-utca 27.). A ház korát gazdája 100—150 évre becsüli.

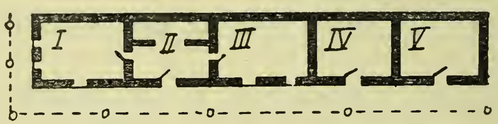

18. ábra. A 17. ábrán bemutatott háznak alaprajza.

Mindjárt az első dolog, ami figyelemre méltó az, hogy a ház öt osztatú, és szemben az eddig bemutatott házakkal, ennek már hátsó vagy kis szobája is van, (III.) (mala-, zadnya hizsa). Az első szobától (velká hizsa) a konyha (II.) választja el, amelynek két része van; előkonyha (kuhinya = a) és a tulajdonképeni tűzhely (b). A konyha b. része, mivel felette van a tágas szabad kémény, „*pod kohom*“ nevet visel.

Az ősi típusu házak konyhája nem oszlik két részre és még egyéb dolgokban is különbözik a tirpák konyhától, amint azt a konyha szerkezetének részletes tárgyalásakor fogjuk látni. Míg az I. és III. helyiségnek nincsen külön ajtaja az udvarról (csak a konyhán keresztül jutunk be oda), addig a kamarának (IV.) és az istállónak (V.) mindig tipikusan külön ajtaja van. Az a legvégső helyiség, amit 17. ábránkon jobbra, zsindelytető alatt látunk, új istálló; csak egy pár évvel ezelőtt építették. A ház hosszában elől tornác van, a tető elől üstökös formájú.

A tirpák házak kitünő példája a Szarvas-utcai 38. sz. ház, amely a most bemutatott háztól csak annyiban különbözik, hogy elől is tornácos és kis szobájának két ablaka van. (19. ábra).

19. ábra. Tirpák ház alaprajza (Szarvas-útca 38.)

Egy újabb és elől is tornácos házat mutat 20. ábránk (természetben) és erről készített alaprajzunk (21. ábra.)

Ez már 4 osztatú (első szoba, konyha, hátsó szoba, kamra). Az istálló külön van (20., 21. ábra balra). A konyha itt is két részre oszlik.

A parasztháznak legérdekesebb és legfontosabb része a konyha.

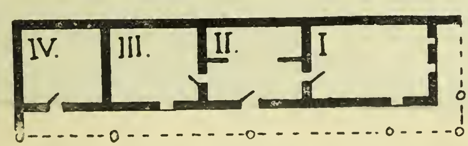
Nagy jelentőséget különösen az ad neki, hogy nemcsak a gazdasszonynak főtartózkodó helye télen, nyáron egyaránt, hanem újabb időben az egész család tartózkodó

20. ábra. Tirpák ház a Sipos-bokorból.

helyévé lett. Érdemes tehát a konyha szerkezetével foglalkoznunk, úgy amint az a kezdetleges formájából a mai napig átalakult és fejlődött oly módon, hogy most már alkalmassá lett a téli tartózkodásra is.

Területünkön a konyhának legrégibb formái az ősi 2, 3 osztatu házakban találhatók. A 22. ábra egy ilyent mutat a Dohány-út 9. sz. házból.

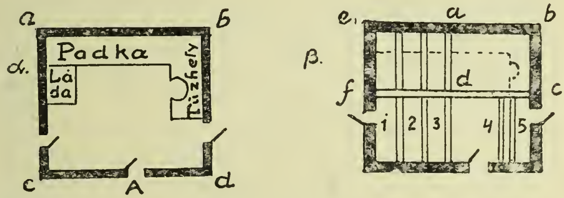
21. ábra. Tirpák ház alaprajza a Sipos-bokorból. (13. sz. ház).

Látjuk az ábrán, hogy nincs két része. A 22. ábra a konyha a—b és a—c falak közt levő részét mutatja a vályogból készűlt *„padkával“* és az a—c fal mellett levő

22. ábra. A konyha ősi formája Nyíregyháza határában. Dohány-útca 9.

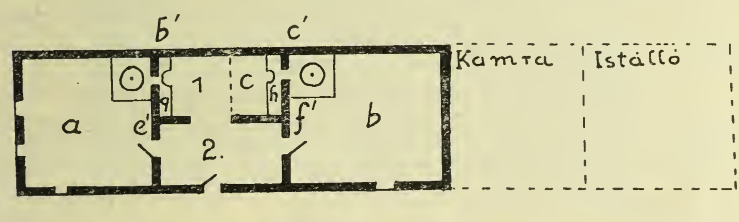
ládával. („A“ ajtóból van felvéve magnesium-fény mellett). Látjuk, hogy a konyha padlását keresztgerendák tartják, de ezek alatt középen még egy mestergerenda is végig húzódik. A β ábra mutatja ezeket a mestergerendákat a konyha alaprajzára vetítve.

23. ábra. A 22. ábrán bemutatott konyha alaprajza.

Látjuk, hogy a 4, 5 gerenda csak félakkora, mint az 1, 2, 3 gerenda. Ez azért van így mert a konyha padlásának a, b, c, d □-ét üresen hagyták, hogy a tűzhely felett felépíthessék paticsból a kéményt, amely legszélesebb a, b, c, d-nél, feljebb mindinkább összeszükül.

A tirpák konyha szerkezete lényegesen eltér ettől. A tirpák kéménye felépítésére *még egyszer akkora nyilást* hagyott üresen vagyis b, c, f, e nyilást (23. ábra β). Hogy miért tette

24. ábra. Alaprajz a tirpák konyha szerkezetének megismeréséhez.

ezt így, megmagyarázza lakóházának szerkezete. A tirpáknak két lakószobája van (ellentétben a 2, 3 osztatu házakkal, ahol mindig csak egy szoba van).

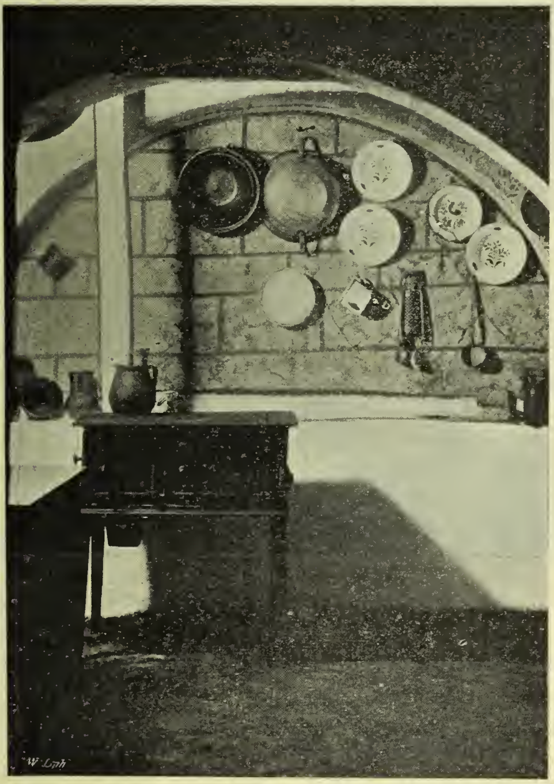
A konyhából tehát 2 kemencét kellett fűtenie (az a és b szobában levő kemencéket, lásd a 23. ábrát). Már most

hogyha úgy építette volna kéményét, ahogy ezt a 23. ábrán bemutattuk (t. i. csak az a, b, c, d □ fölé emeli a kéményt) akkor a b szoba kemencéjét szépen kifűtheti, de már az a szoba kemencéjét nem, mert a kemencéből kitóduló füst nem törekednék mindjárt a másik oldalon levő c kéménybe, hanem széjjelterjedne a konyhában, *azért kellett az egész b, c, e, f térséget üresen hagynia a kémény számára.* (24. ábra). Egy ilyen hatalmas nagy kéménynek, (amelynek nyílása kezdetén akkora, mint a konyha fele) különösen, ha vályogból vagy téglából rakják (és nem paticsból, amely nagyon könnyű) *igen erős talapzatra van szüksége, hogy le ne szakadjon;* nem elég oda egy mestergerenda. Igy helyettesítette a 22. ábrán látható mestergerendát *bolthajtásos fal,* amint azt a 25. ábra természetben és a 24. alaprajzban mutatja s így két részre oszlott a konyha (1, 2). A kémény alatt levő rész (1) *„pod kohom“*; a konyha másik fele (2) pedig *„pitvor kuhinya“*. A „pod kohom“-tól két oldalt jobbra és balra van a két tűzhely g, h az a és b szobák kemencéinek nyilásával. A bolthajtásnak megfelelőleg a c—b falba is vágtak egy üreget, ahova az edényeket aggatják; az e padkát is erre a célra használják.

A konyha fejlődésének újabb korszakát mutatja a 26. ábra, amely a 9. ábrán látható ház konyhájáról készült. Alaprajza a 27. ábrán látható.

Ennek padlásszerkezete épen olyan, mint a 22. ábrán bemutatott konyháé; itt is a jobb sarokban hagytak a konyha területének negyedrészével felérő nyilást a kémény számára, de lényegesen eltér a másiktól abban, hogy a konyhának a kémény alá eső részét, a tűzhelyet a—b és b—c fallal zárták el. A b—c falon egy ablakot levágtak, ezen keresztül az *A* ajtón és *B* ablakon jövő világosság behatol a tűzhelyre. Az a—b falon ajtónyilás van, amelyen keresztül a tűzhelyre lehet jutni. A régi konyháknak ilyen átalakulását a célszerüség szempontja tette kivánatossá. Az ilyen konyhában bátran ellehet az egész család télen is (nem kell szobát is

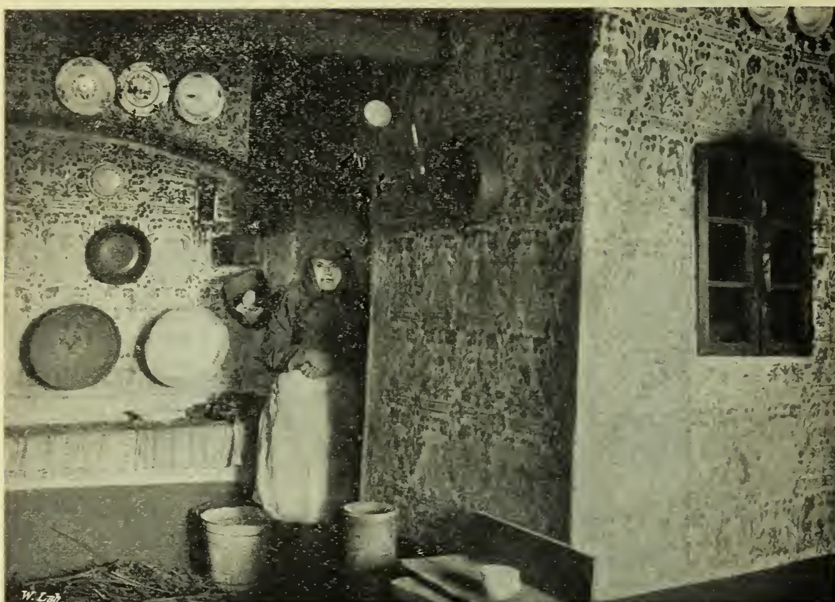
fűtenie), mert ha a tűzhelynek g ajtóját elzárják, nem megy ki a meleg a kéményen keresztűl, mint a régi konyhákban; a B ablak felől elég világosságot kap a konyha (a régi konyhákon soha sincs ablak); a falak sem kormozódnak az

25. ábra. Kettős bolthajtásu tirpák konyha.

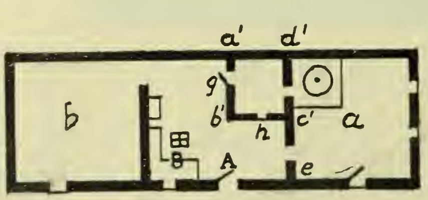
elzárt tűzhely mellett: a g ajtóval a gyermeket is tökéletesen elzárhatják a tűzhelytől, ha a háziasszony nem lehet velök s nem vigyázhat rájuk. (Alaprajzunkon balsarokban 2 kanapét és előtte asztalt is láthatunk, szóval egészen lakószobává

alakították át). Ahol ilyen konyha van a házban, rendesen abban tartózkodik a család nappal, a szobába legfeljebb aludni megy.

26. ábra. Modern tirpák konyha.

A konyhából a jobbra eső szobát (a) kényelmesen ki lehet fűteni a tűzhelyről kemencéjével, de mi legyen a b szobával, ha a konyha nem bolthajtásos (mert hiszen itt nem bolthajtásos). Ebbe nem állítanak kemencét, hanem a 25. ábrán látható *„sparhét“*-tal fűtik, ha szükség van rá.

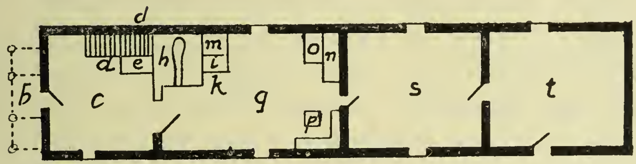

27. ábra. Siska Pál házának és benne a 26. ábrán levő konyhának alaprajza.

Lakóházainknak itt bemutatott típusaiban

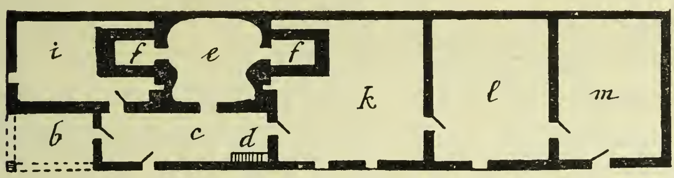
konyháinknak szerkezetében sok szláv és germán jelleg (vonás) van.

Lássunk a porosz-lengyel és Nagy-Poroszország területéről 2 szláv tipusu házat alaprajzban és hasonlítsuk össze a miénkkel:

28. ábra. Szláv típusu háznak alaprajza a porosz-lengyel területről.

b = tornác
c = előszoba
g = lakószoba
n = rendes ágy
o = gyermek ágy
h = sütőkályha
s = kamara
t = istálló
m = kályhamögötti térség (naprzypiecha).
d = létra

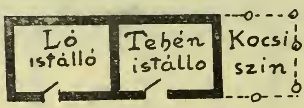
29. ábra. Nagy-Poroszország területéről vett szláv tipusu háznak alaprajza.

b = szabad térség tető alatt
i = szoba
c = előszoba
h = szoba
l = kamara
m = istálló.[1]
e = nagy füstfelfogó (kémény) a melyből f—f kályhák fűtetnek

[1] Meitzen. Siedelung u. Agr. III. k., 505—520.

A ház ötös beosztása (29. ábra) a mi konyháink kettős beosztásának megfelelő c és e helyiség, az f—f kályháknak e helyiségből való fűtése, a két szoba (i, k), a 23. ábrán a b tornác, mind többé-kevésbbé egyezik a tirpák házak beosztásával.

Még a szoba berendezésében és bútorzatában is van hasonlóság. Nálunk is gyakori eset, hogy a rendes ágy mellett mindjárt ott van a gyermekágy (28. á. u. o.) és hogy a szoba egyik sarkában 2 hosszú kanapé van, előtte asztallal (28. á. p.) Ez az úgynevezett sarkos berendezés.[1] Az ff kályha (nálunk búbos kemence) körűl szintén meg vannak a padkák (ofenbank és a kályha kemence) mögött levő üreget nálunk is fekvőhelynek használják (persze nem *leshankának*, hanem *kuckónak* hívják). Az ff kályhák nálunk is az ajtó mögött vannak szláv (orosz) szokás szerint.[2] Ezzel el is mondtuk a ház berendezésére vonatkozólag, ami jelemző rá nézve; a bútorzatról nincs mit szólanunk, mert ebben már etnografiai sajátság alig van, a tanyasi házak bútorait ma már a városi iparosok készítik.

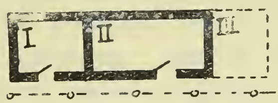
30. ábra.

A melléképületek között legfontosabb az istálló, amely mint ilyen csak a módosabb gazdák tanyáin található, mert a szegényebbjének elég a lakóházzal egy födél alatt levő istálló is. A 30. ábra külön fedél alatt álló istállónak a tipusát adja. A tetőt vagy vertfal, vagy paticsfal tartja, mig a vele egy fedél alatt álló kocsiszin oszlopokon nyugszik. Természetesen gyakoribb eset az, hogy a kocsiszín elmarad az istálló mellől és külön épül vagy pedig a ház végéhez ragasztják; a lovaknak és teheneknek nincs mindig külön istállójuk. Az istálló felett levő padláson gazdasági eszközöket tartanak.

[1] Dr. Jankó János: A balaton melletti lakosság néprajza.
[2] Meitzen: Sied. u. Agr. III. kötet, 513. l.

A pelyvás alaprajzát a 31. ábrán látjuk. Ez is vagy vertfalból, vagy paticsból készül, teteje (mint az istállónak) vagy nád, vagy szalma. Az I. helyiség gabonának van szánva, a II. a tulajdonképeni polyvás, a III. a kocsiszín. A pelyvás sokkal egyszerübb alakja a kunyhószerüen összerótt pelyvás, amelyben gabonát nem tartanak, mint az előbbiben.

Egyetlen gazda telkéről sem maradhat el a disznó-ól (*krmnyik*). mert a sertéstartás nagyon általános a vidékünkön. A krmnyik szerkezete igen egyszerü. Az oldalfalak deszkából, a tető nádból vagy szalmából van.

31. ábra. Pelyvás alaprajza.

A ház alá épített pince a legnagyobb ritkaság tanyáinkon, ezt a *jama* vagy *burda* helyettesíti mint külön mellék-épület.

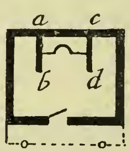
32. ábra. Borház a Uj-Kisteleki szőlőben.

A gabonanemüekre külön mellékhelyiség nincsen (a pelyváson kivűl), hanem azt a kamrába, a hombárba teszik.

* * *

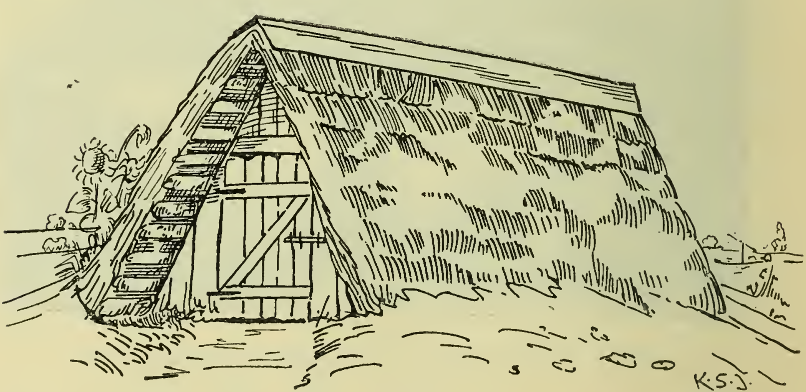
Amit a lakóházakról mondottunk, a szőlőskertek lakóházaira is vonatkozik, mert a tanyási házaktól nomenklaturájukban nem térnek el; ezektől meg kell különböztetnünk azokat a házakat, amelyeket a szőlőinkben tipikusan fellépő borházainkból (ilyent mutat a 22. ábra) alakították át, sokszor a legképtelenebb módon.

Ha a szőlősgazda nem lakik künn a szőlőben, akkor megelégszik egy kis borházzal. A ház □ alaku, elől kis tornáccal, világosságot csak a kinyított ajtón keresztül kap. Az ajtóval szemközt az *a—b* és *c—d* fal tartja a kéményt, amely alatt kis tűzhely van. (33. ábra).

33. ábra. A 32. ábrán bemutatott borház alaprajza.

Népünk a 34. ábrán bemutatott kunyhót is borháznak hívja, ha az a szőlőben van. Náddal és szőlővenyigével fedett kunyhó ez, amely körülbelül félméternyire a földben van, úgyhogy egy-két lépcsőn kell lemennünk, ha be akarunk jutni.

34. ábra. „Gunyhó“ a szőlőkben, rendes borház helyett a szegényebbeknek.

Néprajz.

A Károlyi Ferenc gróf által Nyíregyházára telepített tótajku népet, amellyel a felvidéki és később a külföldről jövő szintén tótajku telepesek egybeolvadnak, közös néven tirpákoknak nevezik.

Ennek az elnevezésnek félig-meddig gúnyos jelentése van és a szó régi jelentésével nincsen összefüggésben, mert ha ma valaki a tót és magyar kifejezéseket összekeveri (félig tótul, félig magyarul beszél), arra kimondják, hogy tirpák, még ha nem is tirpák vérből származik. Ismerek olyan tanyasi családokat, amelyek a XVIII. sz. vége felé mint tősgyökeres magyar családok költöztek ide Heves- és Borsodmegyéből. Betelepedvén az akkor még csak tótul beszélő tirpákok közé, kénytelenek voltak nyelvöket megtanulni. Az ilyen beköltözött magyar család gyermekei már nem beszélték úgy a tót nyelvet, mint a tirpákok, mert édes anyjuk nem sajátította jól el; azután jött a magyarosítás, különösen az iskolák révén, amikor már igazi tirpákjaink is mind több és több magyar szót kevertek tót beszédjükbe, magyar szavakhoz tót képzőt tettek; természetes tehát, hogy a beköltözött magyar családok is olyan keverék nyelven beszéltek, mint a tótok s ma ép olyan tirpákoknak tekintik, mint az igazi tirpákokat.

A tirpák szó igazi jelentése, értelme és eredete a XVIII. sz. második felében keresendő.

A gróf Károlyi Ferenc által letelepített tótok lutheranus vallásuak lévén, Mária Terézia korában a helytartótanács és a megye sokat áskálódtak a lutheranus telepesek ellen. Nyíregyházát katholikus lakossággal szerették volna benépesíteni. Bár a gróf hathatósan védelmezte telepesei szabad vallás-

gyakorlatát, mégis sokat zaklatták, katholikus plébánost akartak nekik adni, imaházukat ledöntötték, papjukat elkergették. Mindez annyira elkeserítette a hitbuzgó népet, hogy többször el akarták hagyni Nyíregyházát és sokszor fájdalmas sóhaj tört ki keblükből *„mi zme lem sve taki trpáci“* = mi csak mindig szenvedők vagyunk (szenvedünk). Trpák *szenvedőt* jelent; a magyar ember azonban három mássalhangzót nem tür meg egymás mellett, közbeszúrta tehát az „i“ magánhangzót. Igy kapta népünk a tirpák nevet. S ma már elég valakinek Nyíregyházán *születnie*, hogy tirpáknak nevezzék. A tirpák nép nyelve a magyar és tót nyelvnek összekeverése, a magyar szavakhoz tót képzők, a tót szavakhoz magyar képzők és ragok csatolása. E beszédmód eredete régibb, nem az újabbkori magyarosítás óta kezdődik, hanem jóval azelőtt, mert már az 1760.-i tót összeirásban is ezt találjuk, „malombir*ová* Koleszár Márton*ová*“ = Koleszár Márton malombiróé“ stb.

Hogy milyen a beszédjük, azt példával fogom megvilágítani.

Egy alkalommal panaszkodott nekem a tirpák gazda, hogy a tanító megverte a gyerekét, mert nem tanul; máskülönben sincsenek vele megelégedve, mert nagy úrnak tartja magát „ale ved mi ho na ucsime na moresz, moj vagyon edon büdös rektor ne bude turkalovaty“ (de hiszen mi megtanítjuk rendre, az én vagyonomban (gazdaságomban) egy büdös tanító nem fog turkálni, piszkálni).

Jellemző ez egyúttal a tirpák önérzetére is. Igen gyakran halljuk tőlük: igyeme na tárgyalás (megyünk a tárgyalásra). Tessék a levesből csrpálni (szedni, merni); boli zme vo városi (a városban voltunk): vegy jin *valóság* szadnutvo mliko dán (valódi, igazi aludttejet adok önnek).

Jellem tekintetében tirpákjaink alig kifogásolhatók. Becsületes, derék, szorgalmas, embertisztelő nép. Mint *földművelő népnek minden ideálja, hiusága és ábrándja a szántóföld.* Ha 2 garast szerez, az egyiket feltétlenül földszerzésre

teszi félre. Földszerző vágya szinte kapzsisággá fajul; jellemző rájuk nézve az a mondás, hogy felszántaná még a a lutheranus templom tornyát is, ha tudná. Szorgalmukra, kitartásukra vonatkozólag elég csak annyit mondanom, ha 10 hold földdel kezdi a tirpák a gazdálkodást és 5 gyermekkel áldotta meg az ég, mindaddig nem nyugszik, míg ugyanannyit nem adhat fiainak örökségbe, mint a mennyivel ő maga kezdette, vagyis 10—10 hold földet. De erre büszke is aztán. Az igazi tirpák rendkívül arisztokrata gondolkozásu, sokkal inkább, mint akárhány tősgyökeres mágnás. Egy 10 zsinkás[1] ember, 3, 4 zsinkás családból nem nősül, ha az időközben meg is vagyonosodott.

A bántalmazásra és testi sértésre nincs hajlamuk, hanem a kapzsiság annál nagyobb mérveket ölt köztük. Tudok rá példát, hogy tököt szedett a gazda a saját földjén, de a lovát mégis a szomszéd földjéről vett tökkel etette. Mást megkárosítani csak a mezőgazdasági javakban szokott, az udvarán felejtett kabátot, botot, napok mulva is megkapja az ember. A városban levő elöljáróságot tisztelik, de tanyáikon nem szeretnek látni nadrágos embert, nagyon bizalmatlanok vele szembe, de ezen meg nem ütődhetünk, mert az adóemeléstől való félelem teszi őket bizalmatlanná, meg aztán a kevés intelligencia, szemben a magyar parasztokkal. Tirpákjainkkal azt meg nem lehet értetni, azt el nem tudják képzelni, hogy nemcsak összeírás végett járhat az ember közöttük.[2]

Népünk táplálkozás-módja a lehető legegyszerübb. Rozskenyér, szalonna, krumpli a főeledelük, a húsneműek közül a disznóhús a leggyakoribb és bár igen nagy számban van udvarukon az apró baromfi jószág, ezt meg nem

[1] Zsinka = kötélalj, 75600 □ öl terjedelmü föld.

[2] Az etnografiai adatok gyüjtésekor sokszor hazudnom kellett, hogy mint leendő tanyasi tanítónak tudnom kell, hogy hogyan vezetik gazdaságaikat és rendezik be házaikat, mert ilyen gyakorlati irányban kell tanítani a gyermekeket, nem holmi ostoba nyelvtanokra. Igy már szívesen megmutogattak egyet-mást.

eszik, mert a városban jól fizetnek érte; helyette inkább az olcsóbb juhhúst vagy szalonnát veszik saját szükségletükre. Az egyszerű eledelt csak a karácsonyi, húsvéti ünnepek és cséplés alkalmával váltja fel bőségesebb táplálék, amikor *kasonyik* (tengeri kásával vagy rizskásával bélelt kalács), *makonyik* (mákos kalács), *kuheny* (közönséges fehér kalács) és rántott csirke is kerül az asztalra. A disznóölés mindig torral jár. Egy-egy pohár pálinka minden étkezését megelőzi.

Vidékünkön népies viseletről alig lehet szó. A város közelsége káros hatással van erre. Ma már kevés az a ruhadarab, amit a nép maga készít. A férfi öltözete nyáron a hosszu gatyaszár és ing, amely a kéztőnél egészen összeszükül. Csizmát (csizmi) nyáron csak akkor húz, amikor a városba megy. Ősszel a brassói *kék* szövetből készült, testhez álló nadrágot, mellényt és kabátot viseli, amely fölé télen még szürt (siricza) is vesz. A suhancok és legények fehér, az öreg emberek fekete szűrt viselnek. Tavasszal és ősszel pörge kalapot, nyáron szalmakalapot, télen sapkát visel a tirpák. Érdekes, hogy a tirpák legények mindig a kalapjuk *jobb oldalára* tűzik a bokrétát ellentétben a magyar viselettel.

Az asszonyok öltözete nagyon szegényes. Nyáron az ing (oplycka) fölött alsó- és felső-szoknya és blouse (vizitka) az egész öltözet mind egyhangu sötét szövetből. A kötény (surec) soha el nem maradhat. A fejkendő szintén sötét szinü. Az asszonyok nyáron úgy, mint a férfiak, mezitláb járnak, csak ha városba mennek, húznak mezitlábra cipőt (topánke). Harisnyát (strimflye) csak télen vesznek fel, sokkal használatosabb azonban a kapca (anyice).

Ha beköszönt a hideg, akkor a *zimusnie rutsnike* (téli kendő), *kozsuk* és *baszarka* vagy *szeredács* járja (újjnélküli ködmön a *vizitka* alatt). Öltözet tekintetében kivételt tesznek a gazdag tirpák asszonyok és leányok, akik szintén fényűzően öltözködnek. Tanuja voltam annak, hogy egy gazdag tirpákasszony selyemkendőt vett a leányának, de mivel az ára csak

100 forint volt, visszaútasította és 130 forintos selyemkendőt vett.

A tirpák leányok szeretnek *szélesen* öltözködni s ezt úgy érik el, hogy alsó fehérszoknyájukat erősen kikeményítik s ez aztán nem símul a testükhöz. A ropogós cipőket és csizmákat nagyon kedvelik. Gyűrüik (prsztyen) és fűlbevalóik (zausnyice) nagyobbára ezüstből vannak. A hajukat varkocsba (vrkocs) fonják és sztuhlicskával (szalag) „na máslye“ átkötik.

Az asszonyok és leányok, ha látogatásba mennek, zsebkendőiket mindig (a látogatás tartalma alatt is) kezükben tartják.

Népünk életének javarészét munkában tölti. A család apraja-nagyja, reggeltől estig folyvást dolgozik és csakis az ilyen munkában töltött életet becsüli. Általános szokás az, hogy a gazdaember, ha megöregszik és a munkát nem bírja, beköltözködik a városba.[1] Ezt azért teszi, hogy mindennap elmehessen a templomba. Hébe-hóba meglátogatja a kávéházat is és kimegy a sóstói fürdőre.

A család ifjú tagjai künnt maradnak a tanyán és fáradságot nem ismerve dolgoznak. A legnagyobb szégyennek tartanák vagy lenéznék a többiek azt, aki ifjú korában is a városban laknék. Az ifjak csak a hetivásárra vagy vasárnap délelőtt jönnek be istentiszteletre. *Fél 11 órakor* (rögtön istentisztelet után) ebédelnek és délután 1 órára már ismét künn vannak a tanyán.

A hetivásárokon és ünnepi istentiszteleteken kívül még lakodalom alkalmával szoktak bejönni az ifjak a városba. Ezelőtt künn tartották a lakodalmat a tanyákon, de mivel ott a sok hivatlan vendégtől nem tudtak szabadulni, most a városban tartják. Ha az ifjú a násznagy kíséretében eljegyezte a leányt, rá 3 hétre már megtartják a lakodalmat. Az esküvőt megelőző nap estéjén a lakodalmi nép 3—4 szekéren

[1] Említettem, hogy a tirpák-gazdának a tanyán is, a városban is van háza. A városi házat bérbe adja és a maga számára csak egy szobát tart fenn, hogy legyen hová megszállnia, ha bemegy a tanyáról.

nagy újjongás és danolás közt indul meg a városon keresztül a menyasszony házához, hogy annak fehérnemüit, párnáit és dunyháit (duhni, vankusi) átvigye a vőlegény lakására. Másnap szintén énekszó mellett mennek a 4—6 lovas (lovak kendőkkel fellobogózva) szekereken az esküvőre, amely vagy délelőtt vagy délután történik. Ezután reggelig tart a tánc.

Mulatságszámba megy a tengeri-hántás (bielacska). Nappal törik a tengerit és este üsszegyűlnek a fiatal legények, leányok a hántásra. Ez szabad ég alatt történik. A szebbnélszebb magyar nóták *(már tót dalokat nem tudnak!)* és tréfák járják ekkor. Érdemesnek tartom a megjegyzésre, hogy a lassu méretü magyar nótáinkat *borzasztó módon elnyújtják;* ha az ember csak egy-két ütemet hall belőle, szentül hiszi, hogy ez egyházi ének.

Ha lehántották a tengerit (ez néha éjfél után is eltart) következik az éjféli vacsora, amely pálinkából és mákos tengeriből áll.

Temetkezéseiken a halotti tort megtartják.

Ezek volnának néprajzi szempontból a fontosabbak; de a népies szokások nagy része már veszendőbe megy. A nép erősen civilázólódik, *egykedvüen hagy fel régi szép szokásaival s nem sokat törődik múltjával s míndinkább a városias szokásokat veszi fel* úgy, hogy 1—2 évtized múlva semmi sem marad meg abból, amit ma még becsesnek tartunk néprajzi szempontból.

Földművelés, mezőgazdaság és szőlőkultura.

Területünket már a legrégibb időtől fogva földművelő nép lakta és a lakosság túlnyomó része most is az.

A talajviszonyok kedvezőek a földművelés minden ágára. Legnagyobb mennyiségben a rozsot termesztik, de az alacsonyabb fekvésű vályogos és erősen humuszos földekben a búza is jól megterem, úgyszintén a tengeri, répa. Az összes évszakok között legkedvezőbb nálunk az ősz, azért az *őszi búza és őszi repce szépen fizet*, de ez útóbbi csak az Ér-csatorna árterében levő, a termékenyebb löszös és erősen humuszos területeken fejlődik ki szépen. Fontos termény a burgonya, amely a legsívárabb homokban is megterem. Az árpa és zab igen jelentéktelen területünkön. Dohánytermelés csak a nagyobb gazdaságokban szokásos. A takarmánynövények közül a csalamádé, bükköny és lucerna a leggyakoribb. Az 1804.-i térképünk mutatja, hogy milyen hatalmas közlegelőnk volt a város körül, ma már ezt felszántották és csak a Felső-pázsiton a Szarvas-sziget szíkes területe szolgál legelőül.

A legelő hiánya a szarvasmarha-tenyésztésben érezhető is. Manapság a tirpák-gazda már inkább a lótenyésztésre fordítja a főgondot, de a sertéstenyésztés is előrehaladott; a baromfitenyésztésből meg tirpák asszonyainknak van szép jövedelmük.

Határunkban kiterjedtebb kertművelésről nem beszélhetünk. Konyhakerti növényekkel a várost *bolgár telepeseink* látják el, akiknek az Ér-csatorna árterében a várostól délre két telepük van; az egyik közvetlen a város alatt, a másik

jóval délebbre fekszik. A hajdani rétföldeken, amelyek a felszínen erősen humuszosok, ázsiai öntöző-művekkel igen szép eredményt tudnak felmutatni. Az öntözéshez való vizet az Ér-csatornából kapják.

Tavasszal mintegy 30—40-en érkeznek Tirnovo vidékéről és késő őszig vannak itt. A tél folyamán csak egy páran maradnak itt, hogy a kunyhóikban télire elraktározott veteményt elárusítsák.

A gazdálkodás rendszere határunkban ugyanaz, amit a XVIII. század első felében okleveleink állapítanak meg (lásd a települési viszonyok §-át), különbség legfeljebb az, hogy az ugar nem 3 éves, hanem zöld ugar (tavasztól-őszig), ritkán fekete ugar. Az ú. n. ázsiai gazdálkodó rendszer, amely mindinkább szabadulni igyekszik az épületektől és amennyire lehet, szabad ég alatt végzi a munkát, területünkön bizonyos mértékben még megvan. A termést a mezőn asztagokba rakja népünk. A cséplőhely künn van a mezőn. Ha csak lehet, lóval nyomtatja a gabonáját, kézi cséplőt csak akkor használ, ha *zsúpra* van szüksége. Ha a gabonát nem is, de a répát künn a mezőn, szalmával bélelt vermekbe rakja s erre ismét szalmát és földet hány és úgy hagyja télen át is künn. Mindezek az ázsiai gazdálkodó rendszer maradványai.[1] Ezek mellett egyéb etnografiai sajátosságot nem találunk gazdálkodásunkban. Ma már a cséplő-, vető- és aratógépek és modern eszközök eltüntették a régi egyszerü mezőgazdasági eszközöket és szerszámokat.

* * *

Az 1753—57 közt Nyíregyházára megérkezett telepesek közt területünk legjavarészét felosztották, a később érkezett telepeseknek csak itt-ott jutott egy kevés föld. Idővel e szegény földnélküli nép elszaporodott s Károlyi grófhoz folyamodott, hogy a legsilányabb homokbuckás területeket adja

[1] Ditz Henrik: A magyar mezőgazdaság. 1867-ben jelent meg. 200. l.

ki neki szőlő-telepítésre. Ez 1775-ben történt. Azóta beszélhetünk területünk szőlőkulturájáról. 1775 előtt szőlő nem volt területünkön.[1]

A szőlőtelepítésnek szűkségét az úri szék az első szőlőterület kiosztásakor megokolja: „jóllehet külömbnél-külömbféle reflexiók adták magukat elő, mindazonáltal tekintetbe vévén *ide csoportosan való jövetelöket*, (t. i. a lakosok jövetelét), hogy annál is inkább két *kézi munkával élő szegény* portiofizető jurisdictionatusaink mind eő felsége adózására, mind pedig földesúri censusnak s más egyébb datióknak kipótolására alkalmatosabbakká tétessenek az alább megírt conditiók szerint szőlőplántálásra nekik engedelem adatott.“[2]

Látjuk tehát, hogy a nép a szőlőt azért telepítette, hogy adózó kötelezettségeinek eleget tehessen. És manapság ez épen úgy van. Ha figyelemmel kísérjük az állandóan künnlakó szőlőtulajdonosainkat, mindjárt észrevesszük, hogy itt vannak a legszegényebb elemek: Kubikosok, napszámosok-zsellérek, talyigások. Ha kérdeztem tőlük, miért nem mennek be a városba lakni vagy miért nem foglalkoznak földmüveléssel inkább, azt mondják, a szükség tartja őket itt, földet nem művelhetnek, mert ahhoz gazdasági eszköz és jószág is kell, a szőlőt meg két kezökkel is megművelik s mégis csak hajt valami kis jövedelmet, nagy részük meg az urak szőlőjében vincellérkedik. A szegény nép a szőlőt meg a bort nem a maga számárá termeszti, hanem eladja; kivételt csak azok a tanyasi szőlősgazdák tesznek, akiknek ma már nemcsak a szőlős-kertekben, hanem itt-ott már tanyáik körül is van szőlőjük, továbbá a jómódu iparosok és az intelligentia, akik a legnagyobb kedvteléssel és áldozattal művelik szőlőjüket.

Az egyes szőlős-kertek keletkezésének idejét és település-módját már ismerjük. Szőlőink régi *telepítés-módja* az

[1] Országos levéltár lad. BB. nro. 8 és DD. nro. 8.

[2] Ó-szőlők jegyzőkönyve.

volt, hogy árkot ástak és abba ültették és buktatták a szőlőt, ma már *forgatott földbe* ültetik és majdnem mindig a leg-silányabb homokbuckás területeket használják fel erre a célra. Olcsó földek ezek; ez is nagyon kedvez szőlőink rohamos gyarapodásának, meg még az is, hogy a homokos talajban veszedelem alig fenyegeti őket. A peronoszpora és lisztharmat csak 1886-ban mutatkozott először, de az erős permetezés következtében már ez is alábbhagyott.

Leggyakrabban előforduló régi szőlőfajok területünkön: polyhos (zöld, sárga), fehér- és fekete-góhér, vállasfurmin, tök. Emellett (bár ritkábban) még a következő fajok ismeretesek: sárfehér, júhfarku, ezerjó, pirosbakar, hárslevelű bajor, mézes fehér, kövi dinka, olasz rizling, muskotály, burgundi, Izabella, oporto, piros gyöngy, fehér gyöngy, paszszatuti, Madeleine, melendri, kék kadarka, ezredéves, genovai zamatos, petrezselyem szőlő, halhólyag és kecskecsecs.

A borok közül csaknem kizárólagos a fehér-bor. Vörös- vagy csemege-bort csak az úri osztály készit *saját használatára.*

Szőlőskertjeink életét személy- és vagyon-biztonság szempontjából, valamint a rendtartást már az 1775. óta fennálló jegyzőkönyveink megszabták.

„1. Aki szőlőt fog építtetni a dato presentium 6 esztendőkig semminémű kilenceddel vagy más adózással nem fog terheltetni, szabadosan mustját vagy borát minden hír és akózás nélkül akárhová viheti. Eltelvén ellenben az 6 esztendőbeli szabadság, minden gazda maga terméséből, minden kilencedik akónak, vagyis csebernek egyikét az jurisdictionans földesurak számára jó tiszta musttal, az hol pedig az akó vagy cseber számból ki nem telnék a kilenced, azon történetben itceszámra úgy, hogy minden akó vagy cseber száz itcére számláltatván a szerint minden kilencedik itcét tartozik kiadni. Ha pedig valaki borának vagy mustjának számát eltagadná és az akózás előtt máshova elrejtené szőllőjének elvesztésével fog büntettetni.

2. Amennyiben ezen helységnek hasonfele az ecsedi várhoz való appertinentia légyen és ahhoz tartozandó helységek, nem a méltóságos dioecesanus püspök őexellentiának, hanem azon Ecsed vára földesurának a királyi dézsmát szokták administrálni, ezen helység is mai napig oda praestálta, amint arról való helység contractusa bizonyítja következendőképen az újonnan plantálandó szőlő termések feliből jurisdictionans földes úr méltóságos gróf Károlyi-ház részére, hasonlóképen a királyi dézsmát vagy természetben, vagy más dátiákban köteleztetnek kiadni.

3. Minden szőlősgazda maga szőlőjének termését hordóstól újesztendő napig distrahállja (hanem ha maga szamára kivánná megtartani) vagy pedig az jurisdistionans földesuraságnak avagy annak árendásának korcsma folytatására illendő áron tartozik általadni.

4. Igy elkészülvén a plántálandó szőlőskert, sem törvényből, sem mostani Urbárium értelméből félesztendeig való kántorbeli korcsmáltatást az helység maga számára nem fog pertendálni és ha pertendálna is, semmi uton s módon a három hónapi kántoron kivül nékiek nem engedtetett, nem is engedtetik, ha azonban a mostan publicált urbarium jövendőben az egész országban modificáltatni találtatna is azon történetben sem engedtetik úgyis 3. punctum szerint az jurisdictionans földesuraság illendő áron befogja venni.

5. Valamint már felvagyon árkolva a plántálandó szőlőkertnek helye, azontúl nem lészen szabad terjeszteni uraság engedelme nélkűl sub grávi animadversione avagy kerítésének büntetésül való lehúzásával.[1]

A kis teleki gyümölcsös kertek jegyzőkönyvében (csak 1840-től kezdve alakították át szőlőkertté) a 6. pont alatt ezt olvassuk: az olyatén netán rossz emberekre nézve, akik gyümölcsoltványokat, szilvafákat ellopni találnának, határoztatik: hogy az ilyetén tolvajok első esetben 24 pálcaütések-

1 Új szőlők jegyzőkönyve.

kel, vagy 12 Rf-kal. másodszori esetben pedig gyümölcskertjének minden tekintet nélkűl, becs szerint való elvételével fog büntettetni. Mindezek mutatják, hogy a legnagyobb rend és fegyelem között éltek a szőlősgazdák. 1821-ből már van adatunk arra, hogy inspektorokat és kisbirókat választottak a szőlő rendtartására. A 60-as években megalakul a kertségi tisztikar, amely felügyelőből, alfelügyelőből, kisbiróból és választmányi tagokból állott. Minden dülőbe egy-egy kerülőt választottak.

A szőlőskertek felügyelőségének szervezete ma is a régi alapokon nyugszik.

* *
*

Végül pedig hálás köszönetet mondok *gróf Károlyi László nemzetségi kormányzó úr ő méltóságának*, hogy kegyesen megengedte a gróf Károlyi nemzetség levéltárában jelen munkám megírásához szükségelt levéltári adatgyűjtést.

TARTALOM: